

2006

BUDUĆNOST PRIRODNOG PRAVA

Uvodna usmena reč koju je Autor održao na Devetnaestom susretu Kopaoničke škole prirodnog prava koji je bio posvećen opštoj godišnjoj temi »PRAVO I HUMANA BUDUĆNOST« u okviru stalnog naslova škole »Pravda i pravo« koji je održan 13–17. decembra 2006. godine.

Na ovom simpozijumu podneseno je 322 referata raspoređenih u 6 tematskih oblasti (katedri) Heksagona prirodnog prava: I. *Pravo na život* (život, zdravlje, ekologija); II. *Pravo na slobodu* (krivično-pravna i procesna zaštita ličnosti; sloboda ličnosti – opšta sloboda i porodičnopravna sloboda ličnosti; upravno-pravna zaštita slobode); III. *Pravo na imovinu* (kodifikacije; svojina i druga stvarna prava; svojina i nasleđe; restitucija i privatizacija; porezi i poreska politika; ugovor i odgovornost za štetu; privredna društva; privredni ugovori; banke i bankarski poslovi; osiguranje; radni odnosi); IV. *Pravo na intelektualnu tvorevinu* (industrijska svojina, autorsko pravo); V. *Pravo na pravdu* (sud u koneksitetu pravde – sudska praksa, procedura, izvršenje; međunarodni odnosi i pravda – međunarodno pravo – elementi inostranosti; pravo Evropske Unije); VI. *Pravo na pravnu državu* (pravna država – teorija i praktična iskustva).

Tekst ove usmene reči zabeležen je audio-tehnikom i kasnije autorizovan (sa označenjem međunaslova) i publikovan pod istim naslovom u časopisu »Pravni život« br. 1–2 iz 2007. godine.

*Poštovane kolege,
Verodostojni članovi Universitas iuris naturalis Copaconici,
Vi koji nosite ideju prava zasnovanu na opštosti Pravde,
Uvaženi i veoma cenjeni gosti koji dolazite sa različitih
strana ali koji ovde niste stranci, već prvi među jednakima,
Dame i Gospodo,*

Dozvolite mi, da vam na uvodu ovog Devetnaestog kolegijuma znanja i prijateljstva, uputim reči lepote dobrog, reči zajedničke savesti pred agresijom paklene nesloge ovoga sveta i svih njegovih iskušenja, da vam uputim reči bratske izvornosti, ljubavi, altruizma i tolerancije kao izraza duhovne slobode i kulture razuma. Iznad svega, da vam uputim zlatne reči pravednog zakonskog i pravednog nadzakonskog prava, te rodne kuće naše Škole, podignute na beskrajnoj aveniji filozofije pravde, od antičkog doba sve do naših dana, i od naših dana sve do humane budućnosti i etičke kulture našeg bića i bitisanja na još nesaznajnom prirodnom polju odnosa duha i materije.

Iako

Iako sva ljudska bića imaju prirodno pravo na život i slobodu, iako se rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima, iako su obdarena svešću i razumom koji bi trebalo da ih privede duhu prirodnog prava i kosmopolitizma, ipak, njihovo postavljeno (pozitivno) pravo često se zasniva na promenljivoj volji ili samovolji jednih u odnosu na druge.

Promenljiva volja

Ta volja, u prošlosti i danas, često nije vođena autoritetom uma, već nagonom vlasti, strasti ili interesa – pojedinačnih ili grupnih, nacionalnih, rasnih, političkih, klasnih.

Uzor

Stoga, jedno univerzalno i pravedno pravo po sebi, oslobođeno svake neprirodne diskriminacije, treba uvek da postoji kao uzor prema kome će se pozitivno pravo upravljati, dopunjavati ili korigovati.

Autoritet uma

Izvor tog racionalnog prirodnog prava, treba, dakle tražiti u autoritetu uma kao visoko razvijenog biološkog svojstva čoveka i kao prirodnog činitelja sveukupnog poretka određenog socijabiliteta.

Crne tačke u svetlu života

Razume se, u svemu tome mora biti zastupljena nauka kao saznajno iskustvena disciplina, i kao »slika istine«, jer kad nauka zaspi – probudi se tama, koja prvo spaljuje knjige, da bi zatim spaljivala ljude. Protekli ratovi, svetski i regionalni, različiti oblici organizovanog nasilja kao opozicija umnosti, ucene i upotreba oružja za masovno uništavanje ljudi – dokazi su te i takve tame, crne tačke u svetlu života.

Apsolutna ideja

Kulturom mira pozitivno pravo ostvaruje apsolutnu ideju prava, njegovu univerzalnost, pravednost i stalnost, dok se nekulturom rata iskazuje, ne samo relativnost, nepravednost i prostorno-vremenska ograničenost, već i sigurni znaci nižeg stepena opšte i pravne civilizacije.

Dugoročna inspiracija

Sve to ukazuje na jednu dugoročnu misao koja je nadživela sve vekove: objašnjenje izvora, smisla i domašaja prirodnog i pozitivnog prava treba tražiti na koordinatama racionalne (umne) koncepcije Škole prirodnog prava.

Vera u pravdu

Kopaoniška Škola prirodnog prava upravo je zasnovana na racionalnoj koncepciji prirodnog prava koja predstavlja genusni pojam i teorijsku osnovu danas izvršene kodifikacije ljudskih prava (Human Rights) odnosno prava čoveka (Droit de l'Homme). Samim tim ova Škola nastoji da putem univerzalnih vrednosti vrati veru u ono pravo čiji je smisao da služi pravdi, a ne volji i samovolji onih koji sebe smatraju sveopštim vlasnicima, pa i vlasnicima vremena.

Devetnaest godina

Na tim idejama Škola ove godine puni devetnaest godina svoga života, da bi iduće 2007, stekla jubilarnu dvadesetu godinu. Na taj način, ona je izašla iz ranog detinjstva, preživela sve pokušaje destrukcije, sačuvala naučno dostojanstvo i ostala srećna što nije uživala naklonost bilo koje prolazne vlasti ispoljene u ovoj ili onoj političkoj partiji.

Drugim rečima, izgradila je i sačuvala svoj identitet i integritet u svetu nauke, opšte i naše. Škola je to učinila kroz svoje naučne rezultate koji su publikovani u više desetina tomova (ove godine dodajući još četiri tradicionalna toma sa preko 320 referata na 5 hiljada stranica štampanog teksta) koji čine Biblioteku Škole. Pre tri godine, dakle, 2002, sa osećanjem naučne odgovornosti, predložio sam tekst Deklaracije Kopaoničke škole koji je na Završnoj plenarnoj sednici iste godine bio prihvaćen bez izmena ili dopuna. Ta Deklaracija, kao sinteza naučnih stavova Škole, bila je, kao što je poznato, štampana na šest svetskih jezika i tako postala dostupna širokom auditorijumu pravničkog sveta sa različitih jezičkih područja.

Naučni rezultati

Ponovimo i ovom prilikom naučne rezultate Škole, razume se, sasvim kratko i sumarno, kako bi tim rezultatima dodali i naučne plodove koje će doneti ovaj Devetnaesti susret. Tako, Škola je ustanovila Heksagon prirodnog prava koji je okupio sve pojedine pravne i socijalne discipline; postavljena je teorija triparticije kojom je iskazan odnos prirodnog i pozitivnog prava u smislu uzornog, subsidijarnog i korektivnog odnosa; imenovani su društveni činoci od kojih zavisi stepen kulture prava i pravnog poretka; utvrđen je stepen demokratije kao uslova za konstituciju pravne države; razgraničena je filozofska izvornost prirodnog prava od njegove nepotpune primene u praktičnom životu; postavljeni su kriterijumi za prepoznavanje zakonskog neprava od nadzakonskog prava; primenjena je kategorija komutativne i distributivne pravde u sadašnjim uslovima; ustanovljeni su uslovi sudijske nezavisnosti – dvanaest tablica; sačinjena je skica teorije tolerancije kao posebnog subjektivnog prava i neophodnog uslova demokratske kulture; postavljena je teorija zloupotrebe ljudskih prava; ustanovljene su tačke opštosti u dubljoj sferi uzroka nesklada između proklamovanih i neostvarenih ljudskih prava; uneseno je više jasnoće u aktuelnu terminologiju ljudskih prava odnosno prava čoveka; iskazana je granica koja razdvaja vladavinu prava od vladavine pravne nesigurnosti.

Priznanja

Upravo na osnovu ovih naučnih rezultata i samo na osnovu njih, Škola je prošle, dakle, osamnaeste godine života i svog punoletstva, dobila moralno pokroviteljstvo UNESCO sa obrazloženjem, da njene publikacije i projekti predstavljaju poseban interes za UNESCO, jer one nesumnjivo doprinose unapređenju ljudskih prava i jačanju međunarodnog prava u okviru sistema Ujedinjenih nacija. Ovo priznanje Škola je primila sa osećanjem naučnog dostojanstva, a ne sa medijskim zvučnicima, kako bi to možda činile neke druge nenaučne organizacije. Za Školu to je bio samo dodatni motiv za dalji rad i razvoj filozofije pravde izražene kroz racionalnu koncepciju prirodnog prava.

Završni dokument

Eto, poštovane kolege, to bi bila, rečeno sportskom terminologijom, neka startna pozicija Devetnaestog susreta Kopaoničke škole, sa verom, da će tradicionalni Završni dokument i ove Devetnaeste sesije biti usvojen na Plenarnoj završnoj sednici, i da će kao i do sada, preveden na engleski i francuski jezik, biti dostupan opštoj i pravničkoj javnosti.

Pravci razmišljanja

Sa ovim rečima izražavam čast što sam i ove godine odlikovan poverenjem da podnesem uvodni referat pod naslovom *Budućnost prirodnog prava* u okviru ovogodišnje opšte teme – *Pravo i humana budućnost*. Pismeni deo ovog referata publikovan je u jednom od ovogodišnjih tomova pripremljenih za ovaj Susret (br. 9, tom I). Ovde, ostaje mi, da u nešto drugačijem usmenom tonu izložim osnovne pravce razmišljanja o postojećem stanju ljudskih prava, posebno sa stanovišta njihove proklamacije i kodifikacije, kao i sa stanovišta njihove primene u praktičnom životu.

Redosled izlaganja

Da bi ovaj uvaženi auditorijum mogao lakše da prati ovu usmenu reč, evo redosleda izlaganja: 1) prirodno pravo u filozofskom aspektu od prvih izvora do danas; 2) prirodno pravo u normativnom aspektu, posebno o kodifikaciji ovoga prava u međunarodnim konvencijama, deklaracijama, poveljama i drugim dokumentima, kako univerzalnim tako i regionalnim, sa pokušajem njihove klasifikacije; 3) prirodno pravo u realnom životu ili drugim rečima – u kom stepenu su proklamovana ljudska prava ostvarena; 4) mogući pravci u smislu izlaska na put humane budućnosti; 5) globalizacija i evropsko nastojanje ka integraciji ekonomskih i pravnih institucija i savremenih oblika različitih komunikacija – ambicije i mogućnosti; 6) stanje našeg prava u toj opštoj slici; 7) humana budućnost – realnost ili utopija; 8) opšti zaključak.

1. PRIRODNO PRAVO
U FILOZOFSKOM ASPEKTU

Podsećanje

Kada je reč o izvoru, evoluciji i filozofiji prirodnog prava, renesansi koju ona danas doživljava, sa ogromnom literaturom na svim jezicima sveta – to je pređena stranica ove Škole i to minuciozno i više puta, i ako je išta ostavilo traga u radu ove Škole, onda je to upravo izlaganje te filozofije sa analizom pojedinih opusa i sintezom u klasifikaciji različitih pravaca.

I zato, ove Devetnaeste godine, o toj evoluciji biće reči samo podsećanja radi u najkraćim crtama, ali i radi onog dela auditorijuma koji je možda prvi put na našim sesijama.

Dakle, antičko shvatanje prirodnog prava koje je poniklo u učenju grčkih sofista i koje je preraslo u filozofski sistem Platona i Aristotela i dalje razvijano kroz rimsku Stoičku školu, zasnivalo se na tri osnovna stava: 1. zakon kao delo ljudske volje potčinjen je višim zakonima prirode; 2. suštinsko svojstvo prirodnog prava jeste pravda kao moralna kategorija koja ujedinjuje komutativnu i distributivnu pravdu; 3. zakon može biti pravedan ili nepravedan.

Shvatanje prirodnog prava izraženo u antičkoj grčkoj i rimskoj filozofiji i etici poslužilo je kao temelj za dalji razvoj prirodnog prava, i to, najpre u dva pravca: teološka interpretacija, naročito u smislu srednjovekovne sholastike (Toma Akvinski), i interpretacija koja prirodno pravo odvaja od teologije u smislu laicizacije prirodnog prava i svodi ga na racionalno objašnjenje (Hugo Grocijus).

U okviru racionalne koncepcije prirodnog prava, javljaju se opet dva osnovna pravca: jedan koji prirodno pravo svodi na biološko racionalno objašnjenje i drugi, koji prirodno pravo objašnjava isključivo autoritetom uma, zbog čega se naziva racionalno ili umno objašnjenje prirodnog prava.

Biološko racionalna doktrina počev od 17. veka ispoljila je stav po kome se prirodno pravo objašnjava povezanošću čovekovog određenog biološkog svojstva sa njegovim umom. Ta svojstva su ili čovečiji nagon društvenosti (Hugo Grocijus), nagon samoodržanja (Tomas

Hobs), stanje bespomoćnosti (Pufendorf) ili jedno imanentno svojstvo čovekove težnje za životom koje je dirigovano njegovim umom (Tomazius) ili čovekovo osećanje pravde (Spenser) ili najzad, koherentna teorija biološko-umnog pravca 19. veka (Henri Ahrens).

Evolucijom biološko-racionalne doktrine, teorija pridonog prava došla je do čisto racionalne koncepcije po kojoj je razum (ljudski um) izvor ukupnog saznanja, što je proizilazilo iz opšte filozofije racionalizma 17. veka (Rene Dekart).

Racionalna koncepcija dobila je svoju filozofsku sublimaciju u 18. veku u delima Imanuela Kanta, koja je do danas u suštini ostala jedna od glavnih izvora objašnjenja prirodnog prava. Prema teoriji saznanja koja se prostire na čulnu oblast (empirijsko saznanje) i nečulnu oblast (transcendentno saznanje) došlo se do sinteze o čistom umu kojim se stiče transcendentno saznanje kao i saznanje iz čulne oblasti. Prema ovoj filozofiji, pomoću čulnosti predmeti nam bivaju dati, a razumom se zamišljaju. Na toj postavci, moralni i zakonski imperativi proizilaze iz uma iz čega sledi zaključak: ljudski um je zakonodavac prirodnog prava, zbog čega se ono, prema ovoj filozofiji, i naziva umnim prirodnim pravom.

Teorijski izgrađena, racionalna koncepcija prirodnog prava doživela je svoju najširu primenu u drugoj polovini 20. veka sve do danas, u brojnim dokumentima Ujedinjenih nacija i standardima Međunarodne zajednice, tako da se danas može govoriti, ne samo o renesansi prirodnog prava, već o jednoj, do sada najpotpunijom kodifikacijom prirodnog prava čoveka koja je učinjena u istoriji pravne i moralne civilizacije.

Brojne deklaracije, povelje, konvencije, završna dokumenta i drugi opšti akti u okviru delatnosti Ujedinjenih nacija kojima je stvoren jedan novi pravnički svet, imaju za svoj zajednički imenitelj kulturu razuma i vrlinu pravde, dva stuba racionalne koncepcije prirodnog prava.

Ovako razvijen opus prirodnog prava praćen je danas bogatom književnošću na različitim jezičkim područjima, uglavnom pod naslovom ljudskih prava ili prava čoveka. Kako je već rečeno, ova Škola je u zasedanjima proteklih godina analizirala tu bogatu literaturu iz ove oblasti, i na tome se više nećemo zadržavati.

2. PRIRODNO PRAVO U MEĐUNARODNIM KONVENCIJAMA I KODIFIKACIJAMA

Istorija

Svi istorijski akti počev od Magna carta libertatum (1215) Bil o pravima (1689), Deklaracija o nezavisnosti 13 američkih država (1776), povelja o pravima Virdžinije (1776), i naročito francuska Deklaracija o pravima čoveka i građanina (1789) – samo su parcijano regulisali izvesna pitanja u sferi prirodnog prava čoveka.

Sveobuhvatna kodifikacija

Za razliku od pomenutih deklaracija i povelja u prošlosti, prirodna prava doživela su svoju obuhvatnost i skoro potpunu kodifikaciju u dokumentima Ujedinjenih nacija i odgovarajućim međunarodnim organizacijama. Ta proširenja i proklamacije danas predstavljaju maticu zajedničke savesti, ali izvršenje, recimo, to već sada, i praktična ostvarenja ovih prava predstavljaju hroničnu teškoću koju savremeni svet još nije u stanju da otkloni.

Kriza neostvarenja

Jednostavno, savremeni svet, sa svojom kulturom i nekulturom, nije u stanju da ukloni sve prepreke koje stoje na putu oživotvorenja proklamovanih i kodifikovanih prirodnih prava čoveka. Drugim rečima, kulturni čin ugrađen u misaono zdanje kodifikovanih prirodnih prava čoveka, istovremeno doživljava krizu izazvanu nekulturnim činom u postupku realizacije ovih prava, njihovog neostvarenja, pa i grubog gaženja ovih prava na različitim stranama sveta.

Mozaik

To je osnovno pitanje sudbine ljudskih prava, ali i osnovno pitanje ovog uvodnog referata, o čemu će još biti reči. Zato, najpre ću izložiti mozaik ovih prava onako kako je on sačinjen u odgovarajućim

međunarodnim dokumentima i to, prema kriterijumu prirode pojedinih oblasti, a zatim ću se vratiti na postavljeno pitanje ostvarenja ovih prava.

Klasifikacija

Za ovu priliku, preglednosti radi, mogla bi se izvesti sledeća klasifikacija: 1. građanska i politička prava (pravo na život i pravo na slobodu; dostojanstvo čoveka i njegova zaštita; zaštita zdravlja, dece i materinstva i porodične slobode ličnosti; zabrana kloniranja; biotehnologija; zaštita životne okoline; pravo na jednakost; pravo na privatnost; sprečavanje i kažnjavanje zločina genocida; suzbijanje terorizma); 2. ekonomska, socijalna i kulturna prava (pravo na rad; pravo na pravične i povoljne uslove rada; pravo na obrazovanje sindikata; pravo na odgovarajući životni standard; pravo na pravednu naknadu; pravo na obrazovanje i profesionalnu orijentaciju); 3. oblast imovinskih odnosa (svojina, industrijska svojina, autorsko pravo); 4. saobraćaj i komunikacije (razne vrste prevoza ljudi i stvari – vazdušni, železnički, pomorski); 5. tržišni odnosi i obligacije (međunarodna prodaja robe, razne usluge, konvencije, UNIDROIT o pojedinim privrednim ugovorima, obezbeđenje naplate potraživanja, zastarelost potraživanja, tranzitna trgovina, carinske konvencije, trgovačke, finansijske i druge organizacije); 6. sudstvo i međunarodna pravna pomoć (u građanskim i krivičnim stvarima, ekstradicija, priznanje stranih sudskih odluka); 7. oblast međunarodnih sukoba (zaštita žrtava rata, Ženevske konvencije); 8. oblast nuklearnog naoružanja; 9. zaštita mira i bezbednosti – terorizam.

Život i slobode

Kada je reč o kodifikaciji ljudskih prava u oblasti prava na život i slobodu kao osnovnih prirodnih prava iz kojih proizilaze i sva druga prava koja su u organskoj vezi sa životom i slobodom, treba istaći da je ovo područje regulisano brojnim univerzalnim i regionalnim dokumentima.

To su, pre svega, Univerzalna deklaracija o pravima čoveka iz 1948. godine, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima

iz 1966. godine, Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. sa dopunskim protokolima, Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih i ponižavajućih kazni ili postupaka iz 1984, nekoliko konvencija o ropstvu odnosno ukidanju ropstva, trgovine robljem, posebno belim robljem i ustanovama i prakse sličnih ropstvu. Za evropsko područje posebno treba istaći Povelju o osnovnim pravima Evropske unije od 2000. godine koja čini sastavni deo predloga Evropskog ustava.

Izvor

Univerzalna deklaracija o pravima čoveka iz 1948. godine, po broju i sadržini prava predstavlja do sada najveću kodifikaciju prirodnih prava čoveka. Ona je postala pravi izvor raznih međunarodnih dokumenata. Ona svojom osnovnom odredbom prihvata racionalnu koncepciju prirodnih prava na razumu i svešču ljudskih bića, što je upravo osobenost racionalne koncepcije prirodnog prava.

Deklaracija, najpre proklamuje pravo na život, slobodu i bezbednost ličnosti, a zatim: pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti; pravo na slobodu mirnog zbora i udruživanja; pravo na slobodu kretanja i izbora stanovanja u granicama pojedine države i pravo napuštanja svake zemlje, uključujući svoju vlastitu i vraćanje u svoju zemlju; pravo azila od proganjanja; pravo na jedno državljanstvo. Deklaracija zatim proklamuje još i ova prava: pravo na pravni subjektivitet; pravo na jednakost pred zakonom; pravo na jednakost u dostojanstvu i pravima; pravo na pravično i javno suđenje; pravo na pretpostavku nevinosti dok se ne utvrdi krivica; pravo na legalitet u krivičnom postupku.

Bliže određenje

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine bliže određuje pravo na život i pravo na slobodu i ličnu bezbednost, pravo na slobodu kretanja, pravo na jednakost pred sudovima, pravo na slobodu mišljenja savesti i veroispovesti, pravo slobodnog udruživanja, pravo učestvovanja u vođenju javnih poslova, i kada

je u pitanju narod kao celina, Pakt predviđa da svi narodi imaju pravo na samoopredeljenje.

Regionalna dokumenta

Što se tiče regionalnih međunarodnih dokumenata iz oblasti zaštite prava na život i slobodu, posebno treba istaći Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950) sa dopunskim protokolima, kao i Povelju o osnovnim pravima Evropske unije (2000) koja čini sastavni deo predloga Evropskog ustava. One takođe preuzimaju odredbe Univerzalne deklaracije i Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, ali bliže određuju, više konkretizuju i na taj način proširuju polje primene prirodnih prava u oblasti života i sloboda, kao što je npr. Protokol br. 6 iz 1983. godine kojim se ukida smrtna kazna, Protokol br. 4 iz 1963. godine koji se odnosi na zabranu dužničkog zatvora, predviđajući da niko ne može biti lišen slobode samo zato što nije u stanju da ispuni ugovornu obavezu. Nadalje, ovaj Protokol reguliše i slobodu kretanja predviđajući da svako ko se zakonito nalazi na teritoriji jedne države, ima na toj teritoriji pravo na slobodu kretanja i slobodu izbora boravišta. Svako je slobodan da napusti bilo koju zemlju, uključujući i sopstvenu. Nikakva ograničenja ne mogu se postaviti u odnosu na vršenje ovih prava, osim onih koja su u skladu sa zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne sigurnosti, radi očuvanja javnog poretka, za sprečavanje kriminala, za zaštitu zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i slobode drugih. U tom smislu se predviđa da niko ne može biti proteran, bilo pojedinačnom bilo kolektivnom merom, sa teritorije države čiji je državljanin, i da niko ne može biti lišen prava da uđe na teritoriju države čiji je državljanin. Zabranjeno je kolektivno proterivanje stranaca.

Povelja

Povelja o osnovnim pravima Evropske unije (2000) grupiše predvićena ljudska prava na šest skupina, i to: dostojanstvo, slobode, jednakost, solidarnost, pravo građanstva, pravda. Povelja takođe reprodukuje izvesne odredbe iz Univerzalne deklaracije o pravima čo-

veka (1948) i Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950) prilagođavajući ih ciljevima Unije.

Tako, kada je reč o *dostojanstvu* čoveka, Povelja predviđa da je dostojanstvo čoveka nepovredivo, i da se ono mora poštovati i braniti. U sledstvu ove osnovne odredbe regulisano je i pitanje prava na integritet ličnosti, gde je predviđeno da svako lice ima pravo na fizički i duhovni integritet.

Pod naslovom *slobode* Povelja predviđa pravo na slobodu i na bezbednost, u tom smislu da svako lice ima pravo na slobodu i bezbednost, kao i pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života i komunikacija. Svako lice ima pravo na zaštitu podataka lične prirode koje se na njega odnose. Sa ovim podacima se mora pošteno postupati i oni se mogu koristiti samo za utvrđene svrhe uz saglasnost dotičnog lica ili u skladu sa drugom zakonski legitimnom osnovom. Razume se, tu se nalaze i odredbe o slobodi mišljenja, savesti i veroispovesti, slobode izražavanja i informisanja, slobode okupljanja i udruživanja, slobode umetnosti i nauke, profesionalne slobode i pravo na rad, sloboda preduzetništva, pravo na obrazovanje, pravo vlasništva, pravo azila, kao i zaštita u slučajevima udaljanja, proterivanja i ekstradicije.

Pod naslovom *jednakost* Povelja predviđa da su sva lica jednaka u pravima. Zabranjena je svaka diskriminacija zasnovana, naročito, na polu, rasi, boji, etničkoj i socijalnoj pripadnosti, genetskim karakteristikama, jeziku, religiji ili uverenju, političkom ili bilo kom drugom mišljenju, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovini, rođenju, hendikepiranosti, starosti ili seksualnoj orijentaciji. Svaka diskriminacija zasnovana na državljanstvu je zabranjena. Povelja predviđa da Unija poštuje kulturnu, religioznu i jezičku različitost.

Pod naslovom *solidarnost* Povelja predviđa mnoštvo prava iz oblasti radnopravne i socijalne pravde, kao što su pravo na informisanje i konsultovanje radnika u preduzećima; pravo na pregovaranje i zajedničke akcije; pravo pristupa službi za zapošljavanje; zaštita u slučaju neopravdanog otpuštanja sa posla; pravični i primereni uslovi rada; zabrana rada dece i zaštita mladih na radu; porodični i profesionalni život; socijalna sigurnost i socijalna pomoć; zaštita zdravlja; pristup uslugama od opšteg interesa; zaštita životne sredine i zaštita potrošača.

Pod naslovom *prava građanstva* Povelja predviđa pravo glasa i pravo izbora za Evropski parlament; pravo glasa i pravo izbora na opštinskim izborima; pravo na dobru upravu; pravo pristupa dokumentima; evropski ombudsman; pravo peticije; sloboda kretanja i boravka i diplomatska i konzularna zaštita.

Pod naslovom *pravda* Povelja predviđa pravo na obraćanje sudu i na nepristrasan sud; pretpostavka nevinosti i pravo na odbranu; načela zakonitosti i srazmernosti u vezi sa krivičnim delima i kaznama i pravo da se dva puta ne može biti krivično gonjen ili kažnjen za isto krivično delo.

Kao što se vidi, Povelja se zasniva na univerzalnim vrednostima ljudskih prava svojstvenim filozofiji pravde i racionalnoj koncepciji prirodnog prava.

Vanevropska regionalna dokumenta

Među regionalnim dokumentima o ljudskim pravima, pored Evropske konvencije i Povelje o osnovnim pravima Evropske unije, treba pomenuti američku Konvenciju o ljudskim pravima (1969) i afričku Povelju o pravima čoveka i naroda (1981). One su, takođe, zasnovane na odredbama Univerzalne deklaracije o pravima čoveka iz 1948. godine sa određenim konkretizacijama i proširivanjem ljudskih prava, s tim što afrička Povelja naročito insistira na odredbama prava naroda na samoopredeljenje.

Drugi opšti dokumenti

Pored regionalnih međunarodnih akata, vratimo se opštim međunarodnim dokumentima donetim od strane Ujedinjenih nacija u oblasti građanskih i političkih prava. To su konvencije protiv tortura i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka (1984) kojima se svaka država članica obavezuje da preduzme zakonske, administrativne, sudske ili druge efikasne mere kako bi se takvi postupci sprečili. Kao opravdanje za torturu ne može se navoditi nikakva izuzetna okolnost, bilo da se radi o ratnom stanju ili opasnosti od rata,

unutrašnjoj političkoj nestabilnosti ili bilo kom drugom vanrednom stanju. Kao opravdanje za torturu ne može se navoditi naredba neke pretpostavljene ličnosti ili organa vlasti. Nadalje, prema Konvenciji nijedna država članica ne može proterati, isterati, niti izručiti jedno lice drugoj državi ako postoje ozbiljni razlozi da se posumnja da može biti podvrgnuto torturi. Da bi utvrdili postojanje takvih razloga, nadležni organ vodiće računa o svim relevantnim okolnostima, uključujući eventualno, postojanje niza sistematskih, ozbiljnih, očiglednih ili masovnih povreda prava čoveka u toj državi. Svaka država članica ove Konvencije u svom pravnom sistemu garantuje žrtvi nekog akta torture pravo dobijanja naknade i pravednog i odgovarajućeg obeštećenja, uključujući sredstva potrebna za njegovu što potpuniju rehabilitaciju.

Po ugledu na ovu Konvenciju i polazeći od Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i sloboda, doneta je i Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (1987) koja je ustanovila Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka. Ovaj Komitet putem poseta licima lišenim slobode ispituje kako se prema njima postupa, sa ciljem da, ukoliko je potrebno, poveća zaštitu tih lica od mučenja i nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka.

Primenjena biologija i medicina

Zaštita ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića sa aspekta primenjene biologije i medicine (ljudski genom, zabrana kloniranja ljudskih bića, biotehnologija) kodifikovana je sa više međunarodnih dokumenata i to: Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića sa aspekta primenjene biologije i medicine (1997), sa dodatnim Protokolom iz 1998. godine; Opšta Deklaracija o ljudskom genomu i ljudskim pravima iz 1997. godine. Ova Konvencija polazi od konstatacije da pogrešna primena biologije i medicine može dovesti do akata koji će ugroziti ljudski dignitet, i zato napredak u biologiji i medicini treba koristiti u interesu sadašnjih i budućih generacija kako bi čitavo čovečanstvo moglo da uživa u blagodatima biologije i medicine.

Ljudski genom

Prema Opštoj Deklaraciji o ljudskom genomu i ljudskim pravima iz 1997. godine, ljudski genom leži u osnovi fundamentalnog jedinstva svih članova ljudske porodice, kao i priznanja njihovog iminentnog dostojanstva i različitosti. U simboličnom smislu, on je nasleđe čovečanstva.

Zdravlje

U oblasti zdravlja kao uslova života, doneta su brojna međunarodna akta (konvencije, protokoli, pravilnici, preporuke) tako da se može govoriti o međunarodnoj kodifikaciji prava i ovoj oblasti života. Tako, pre svega, treba pomenuti Ustav svetske zdravstvene organizacije iz 1946. godine sa kasnijim izmenama, Jedinstvenu konvenciju o opojnim drogama iz 1961. godine, Konvenciju o psihotropnim supstancama iz 1971. godine, Konvenciju o izradi evropske farmakopeje iz 1964. godine, Statut međunarodnog centra za genetski inženjering i biotehnologiju iz 1983. godine, Konvenciju o službama medicine rada iz 1985. godine. Mada se zdravstvena zaštita (preventivna i medicinski tretman) uređuje nacionalnim zakonima i medicinskom praksom saglasno profesionalnim i naučnim standardima, neophodna je, kao što se vidi, potreba za međunarodnom saradnjom u oblasti zdravstva kako bi čitavo čovčanstvo moglo da koristi blagodeti zdravstvene zaštite i ubrzani razvoj nauke u oblasti medicine i drugih komplementarnih i srodnih naučnih disciplina. Pri tome, svaki režim zdravstvene zaštite treba da omogući ravnopravni pristup zdravstvenoj zaštiti odgovarajućeg kvaliteta uzimajući u obzir zdravstvene potrebe i raspoložive resurse.

Zaštita dece i materinstva

Kodifikacija ljudskih prava u oblasti zaštite dece i materinstva izvršena je, kako na univerzalnom, tako i na regionalnim područjima. Ovde, pre svega, treba pomenuti Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima deteta iz 1989. godine prema kojoj, detinjstvu pripada poseb-

na briga i pomoć. Države članice ove Konvencije uverene su da porodici kao osnovnoj jedinici društva i prirodnoj sredini za razvoj i blagostanje svih njenih članova, a posebno dece, treba da bude pružena neophodna zaštita i pomoć kako bi mogla u potpunosti da preuzme odgovornosti u zajednici. U cilju potpunog i skladnog razvoja ličnosti, deca treba da rastu u porodičnoj sredini, u atmosferi sreće, ljubavi i razumevanja. Mora se poštovati pravo deteta na očuvanju svog identiteta, uključujući državljanstvo, ime i porodične veze.

Porodične slobode ličnosti

Međunarodni akti u oblasti porodične slobode ličnosti, materinstva i prava dece, u suštini se svode na zaključak da je porodica prirodna i osnovna ćelija društva koja uživa zaštitu društva i države, kao i, da svako ima pravo na porodicu i zdrav porodični život. Shodno različitim kulturama, uvažavaju se i različita shvatanja o porodičnom životu i vrstama porodice u smislu očuvanja i razvoja dostojanstva koje je neodvojivo od čovekove ličnosti. Pravo na sklapanje braka i osnivanje porodice pripada licima pod uslovima i na način koji su predviđeni njihovim nacionalnim zakonodavstvima koja su u skladu sa univerzalnim i regionalnim opštim aktima međunarodne zajednice, a naročito sa Univerzalanom deklaracijom o pravima čoveka (1948), Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima (1966), Konvencijom o pravu deteta (1989), Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950). Prema pomenutim konvencijama iz oblasti porodičnih sloboda ličnosti i prava deteta, sva deca imaju ista prava i dužnosti, bez obzira na bračne statuse njihovih roditelja. Suprotno shvatanje primitivne svesti, ne samo da je protivno prirodnom pravu, nego i svim pomenutim opštim aktima međunarodne zajednice.

Životna sredina

Kada je reč o zaštiti životne sredine treba reći da u ovoj oblasti postoje brojni međunarodni akti (konvencije, deklaracije, protokoli), kao i razvijena nacionalna zakonodavstva, sve sa ciljem očuvanja zaštite i obnavljanja životne sredine i jedinstva eko-sistema Zemlje.

Zdrava životna sredina preduslov je prava na život i zdravlje. Otuda, svako ima dužnost, a posebno država, da preuzima odgovarajuće akte u cilju očuvanja, zaštite i obnavljanja životne sredine i jedinstva eko-sistema Zemlje. Zaštita životne sredine predstavlja integralni deo razvojnog procesa u različitim sferama ljudske aktivnosti i kreativnosti. Prema tome, ekološka etika, danas više nego u ranijim vekovima, pokazatelj je kulturnog ili nekulturnog identiteta određene zajednice.

U kontekstu rečenog, došlo je do snažne kodifikacije na međunarodnom planu zaštite životne sredine, gde naročito mesto zauzimaju: Bečka konvencija o zaštiti ozonskog omotača iz 1985. godine, Rio deklaracija o životnoj sredini i razvoju iz 1992. godine, Montrealski protokol o supstancama koje oštećuju ozonski omotač iz 1987. godine, Okvirna Konvencija UN o promeni klime iz 1992. godine, Konvencija o krivičnopravnoj zaštiti životne sredine iz 1998. godine, Konvencija o građanskopravnoj odgovornosti za štete nastale usled aktivnosti opasnih po životnu okolinu, Konvencija o biološkoj raznovrsnosti iz 1992. godine.

Socijalna prava

Ekonomska, socijalna i kulturna prava doživela su kodifikaciju na međunarodnom planu, odakle su, mnoga od njih, implementirana u nacionalna zakonodavstva. Tako, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. godine, oslanjajući se na Univerzalnu deklaraciju o pravima čoveka iz 1948. godine, bliže je odredio i regulisao čitavu celinu ovih prava, priznajući da ova prava proizlaze iz urođenog prava ljudske ličnosti. Pakt je priznao pravo na rad koje podrazumeva pravo svakog lica da dobije mogućnost da obezbedi sebi sredstva za život slobodno izabranim ili prihvaćenim radom, pravo na uživanje pravičnih i povoljnih uslova rada, pravo na obrazovanje sindikata, pravo na zaštitu porodice, pravo na odgovarajući životni standard. To znači, da se priznaje svakome osnovno pravo da bude zaštićen od gladi, i u tom cilju se predviđaju potrebne mere, uključujući i konkretne programe, pravo na odgovarajuće stanje fizičkog i duševnog zdravlja u smislu njegove zaštite, pravo na obrazovanje posebno osnovno obrazovanje, pravo na učestvovanje u kulturnom životu i uživanje blagodeti naučnog napretka i njegove primene,

kao i pravo na zaštitu moralnih i materijalnih interesa koji proističu iz naučnog, književnog ili umetničkog proizvoda.

Socijalna Povelja

Evropska socijalna Povelja iz 1996. godine detaljno reguliše oblast socijalnih prava, posebno radnog prava, i to: pravo na rad; pravo na pravedne uslove rada; pravo na zdrave i bezbedne uslove rada; pravo na pravednu naknadu; pravo na organizovanje; pravo na kolektivno ugovaranje; pravo dece i omladine na zaštitu; pravo zaposlenih žena na zaštitu materinstva; pravo na profesionlanu orijentaciju; pravo na stručnu obuku; pravo na zdravstvenu zaštitu; pravo na socijalno osiguranje; pravo na socijalnu i medicinsku pomoć; pravo na naknade iz socijalnog osiguranja; pravo hendikepiranih lica na nezavisnost, socijalnu integraciju i učešće u životu zajednice; pravo porodice na socijalnu, pravnu i ekonomsku zaštitu; pravo dece i mladih ljudi na socijalnu, pravnu i ekonomsku zaštitu; pravo na unosan posao na teritoriji druge strane ugovornice; pravo radnika migranata i njihovih porodica na zaštitu i pomoć; pravo na jednake šanse i jednaki tretman u pitanjima zapošljavanja i zanimanja bez diskriminacije na osnovu pola; pravo na informacije i konsultacije; pravo na učešće u utvrđivanju i poboljšanju radnih uslova i radne sredine; pravo starijih lica na društvenu zaštitu; pravo na zaštitu u slučaju raskida radnog odnosa; pravo radnika na zaštitu njihovih zahteva u slučaju insolventnosti njihovih poslodavaca; pravo na dostojanstvo na poslu; pravo radnika sa porodičnim obavezama na jednake mogućnosti i jednaki tretman; pravo predstavnika radnika na zaštitu u preduzeću i olakšice koje treba da im se pruže; pravo na informacije i konsultacije u slučaju kolektivnog otpuštanja radnika; pravo na zaštitu od siromaštva i isključenja iz društvene zajednice.

Izvori internacionalizacije

Kao što se vidi, kodifikacija radnopravne i socijalne pravde, počev od Univerzalne deklaracije o pravima čoveka (1948) i Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966), pa preko ogromnog broja međunarodnih dokumenata opšteg i regio-

nalnog karaktera, posebno zakonodavstva Međunarodne organizacije rada, sve do Evropske socijalne povelje (1996) – čini danas, ne samo maticu opšte savesti i racionalne umnosti, već pre svega, izvor internacionalizacije na koji dolaze različiti nacionalni suvereniteti da sagledaju svoje potrebe za implementacijom ovih prava u njihova zakonodavstva.

Zbir prava

Sa gledišta racionalne koncepcije prirodnog prava, zbir prava iz radnog odnosa sa ekonomskim i socijalnim aspektima, predstavlja područje na kome se reflektuju sva druga prirodna prava čoveka, posebno pravo na život, slobodu i imovinu. Otuda, pitanje nesrazmere između proklamovanih i ostvarenih, odnosno neostvarenih prirodnih prava iz ove oblasti, u velikoj meri govori o stanju istog pitanja na sveopštem prostoru ljudskih prava.

Kulturne baštine

Zaštita svetske prirodne i kulturne baštine, uređena je, na međunarodnom planu, odgovarajućim konvencijama. Tako, Konvencija o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine (1972) polazi od činjenice da su izvesna dobra kulturne i prirodne baštine od izuzetnog značaja i da ih zbog toga treba zaštititi kao deo opšte baštine celog čovečanstva. S obzirom na veličinu i ozbiljnost novih opasnosti koje im prete, cela međunarodna zajednica dužna je da učestvuje u zaštiti one kulturne i prirodne baštine koja ima izuzetnu univerzalnu vrednost, ukazivanjem kolektivne pomoći koja, ne zamenjujući akciju zainteresovane države, predstavlja efikasnu dopunu iste. Oštećenje ili nestanak svakog primerka kulturne ili prirodne baštine predstavlja osiromašenje baštine svih naroda sveta.

Imovinski odnosi

Ljudska prava u oblasti imovinskih odnosa (svojina, industrijska svojina, autorska i srodna prava) dobila su, takođe, mesto u opštoj

kodifikaciji ljudskih prava. Tako, kada je reč o svojini, treba reći da se načelna odredba o svojini nalazi, pre svega, u Univerzalnoj deklaraciji o pravima čoveka (1948), prema kojoj, svako ima pravo da poseduje imovinu, sam kao i u zajednici s drugima, i da niko ne sme biti samovoljno lišen svoje imovine. Prema Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950), svako fizičko i pravno lice ima pravo na neometano uživanje svoje imovine. Niko ne može biti lišen svoje imovine, osim u javnom interesu i pod uslovima predviđenim zakonom i opštim načelima međunarodnog prava. Međutim, ova odredba ni na koji način ne utiče na pravo države da primenjuje zakone koje smatra potrebnim da bi regulisala korišćenje imovine u skladu s opštim interesima ili da bi obezbedila naplatu poreza ili drugih dažbina ili kazni.

Zajednička korist

Pomenute međunarodne konvencije i odgovarajući međunarodni akti, predviđaju pravo na imovinu, odnosno svojinu, ali iz opšteg cilja ovih konvencija proizlazi da svojinske razlike i na njima zasnovane društvene razlike, mogu biti održavane samo na zajedničkoj koristi, a ne na štetu i diskriminaciju drugoga. Sve što je izvan ove odredbe, čini da svojinska sloboda nije više u okvirima racionalne koncepcije prirodnog prava, koja čini temelj pomenutih međunarodnih konvencija.

Industrijska svojina

U oblasti industrijske svojine i autorskog prava, međunarodni standardi olakšavaju širenje i zaštitu duhovnog stvaranja i doprinose boljem razumevanju među ljudima. Tako, brojne konvencije iz oblasti industrijske svojine, a pre svega, Pariska konvencija o zaštiti industrijske svojine (1883) ima za predmet patente, modele za iskorišćavanje industrijske uzorke ili modele, fabričke ili trgovačke žigove, uslužne žigove, trgovačko ime i oznake ili imena porekla, kao i suzbijanje ne-lojalne konkurencije. Sve zemlje na koje se primenjuje ova Konvencija sačinjavaju Uniju za zaštitu industrijske svojine tako da pripadnici svake od zemalja Unije, uživaju u ostalim zemljama Unije, ukoliko je

u pitanju zaštita industrijske svojine, koristi koje odgovarajući zakoni sada daju svojim državljanima, ili će dati naknadno, ali s tim da se ne vređaju prava, naročito predviđena ovom konvencijom. Međutim, nikakav uslov domicila ili preduzeća u zemlji u kojoj se zaštita traži ne može se zahtevati od pripadnika Unije, da bi se uživalo ma koje od prava industrijske svojine.

Autorska prava

U oblasti autorskog i srodnih prava postoje brojne međunarodne konvencije kojima je izvršena kodifikacija prava na intelektualnu tvorevinu na području književnih, naučnih i umetničkih dela, a takođe, i u oblasti muzičkih, dramskim i kinematografskih dela, slikarstva, rezbarstva i vajarstva. Međunarodno regulisanje ove oblasti i opšti sistem zaštite prava autora, učinjeno je samo motivom da se olakša širenje duhovnog stvaranja i boljeg razumevanja među narodima. Ovde, pre svega, treba pomenuti Svetsku (Univerzalnu konvenciju) o autorskom pravu (1971), kao i Bernsku konvenciju za zaštitu književnih i umetničkih dela (1876), Konvenciju o osnivanju svetske organizacije za intelektualnu svojinu (1967), Ženevsku konvenciju o zaštiti od nedozvoljenog umnožavanja fonograma (1971), Direktivu Saveta evropske zajednice o pravnoj zaštiti kompjuterskih programa (1991).

Međunarodni sukobi

U oblasti međunarodnih sukoba, upotrebi sile i sredstava ratovanja (kopnenog, pomorskog i vazdušnog rata) izvršena je određena kodifikacija pravila ratovanja, kao i zaštita žrtava rata, i to putem odgovarajućih deklaracija, konvencija, protokola, povelja i drugih međunarodnih akata. Tako, kada je reč o konvencijama o upotrebi sile u međunarodnim odnosima, treba pomenuti Deklaraciju o miroljubivom rešavanju međunarodnih sporova (1982), prema kojoj su sve države dužne da svoje međunarodne sporove rešavaju na takav način da međunarodni mir i bezbednost i pravda ne budu dovedeni u opasnost. Nijedna država, niti grupa država, nema pravo da, posredno ili neposredno, interveniše iz bilo kog razloga u unutrašnje i spoljne poslove neke druge države. Sve su države dužne da rade u dobroj veri i

u saglasnosti s ciljevima i principima potvrđenim u Povelji Ujedinjenih nacija radi izbegavanja međusobnih sporova koji mogu da utiču na prijateljske odnose između država, doprinoseći time očuvanju međunarodnog mira i bezbednosti. One su dužne da žive u miru jedna s drugom, u duhu dobrog susedstva i da teže usvajanju mera koje su od značaja za učvršćenje međunarodnog mira i bezbednosti. Sve države, dakle, treba da rešavaju svoje međunarodne sporove isključivo miro-ljubivim sredstvima tako da međunarodni mir i bezbednost i pravda ne budu ugroženi. Međunarodni sporovi treba da budu rešavani na temelju suverene jednakosti država i u skladu sa principom slobodnog izbora sredstva shodno obavezi koje proizlaze iz Povelje Ujedinjenih nacija i principa pravde i međunarodnog prava.

Sredstva ratovanja

U pogledu pravila o sredstvima ratovanja, postoje takođe odgovarajuće deklaracije i konvencije, među kojima treba pomenuti Konvenciju o zabrani ili ograničavanju upotrebe izvesnih vrsta klasičnog oružja za koje se može smatrati da imaju prekomerne traumatske efekte i da deluju bez razlike u pogledu ciljeva (1980). Prema ovoj Konvenciji ističe se princip međunarodnog prava da pravo strana u oružanom sukobu da biraju metode ili načine ratovanja, nije neograničeno, i od činjenica da se u oružanim sukobima zabranjuje upotreba oružja, projektila i materija, kao metoda ratovanja koji su takve prirode da prouzrokuju suviše povrede ili nepotrebne patnje. U tom smislu zabranjena je primena metoda ili načina ratovanja čiji je cilj da nanesu, ili za koje se može očekivati da će čovekovoj okolini naneti trajne i ozbiljne štete širokih razmera. Civilno stanovništvo mora ostati u svakom trenutku pod zaštitom i dejstvom principa međunarodnog prava koji proističu iz utvrđenog običaja, čovečnosti i zahteva javnog mnjenja.

Ženevske konvencije

U oblasti pravila o sredstvima ratovanja i zaštite žrtava rata, treba pomenuti četiri Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) i

dva dopunska protokola uz Ženevske konvencije: Ženevska konvencija (I) za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu (1949), Ženevska konvencija (II) za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru (1949), Ženevska konvencija (III) o postupanju sa ratnim zarobljenicima (1949), Ženevska konvencija (IV) o zaštiti građanskih lica za vreme rata (1949).

Zaštita žrtava rata

Pored pomenutih konvencija treba pomenuti i završnu Deklaraciju međunarodne konferencije o zaštiti žrtava rata (1993) koja se zalaže za efikasniju primenu principa međunarodnog humanitarnog prava, posebno ženevskih konvencija i odgovarajućih protokola iz ove konvencije. Ova Deklaracija izričito naglašava da se ne može prihvatiti rat, nasilje i mržnja kojima se povređuju osnovna prava čoveka, i to sve na ozbiljniji i sistematski način. Ona osuđuje nepružanje milosti ranjenicima, masakriranje dece, silovanje žena, mučenje zarobljenika, odricanje elementarne pomoći žrtvama, izgladnjivanje civila kao metod ratovanja. Ona energično osuđuje sve povrede koje izazivaju i kontinuirano pogoršavaju situacije lica čijoj zaštiti je pravo namenjeno. Deklaracija energično ne prihvata da civilno stanovništvo postaje sve više i sve češće osnovna žrtva neprijateljstava i akata nasilja izvršenih u toku oružanih sukoba, na primer, u slučajevima kad je izloženo namerno napadu ili kad se koristi kao živi štit, posebno kad je žrtva odvratne prakse »etničkog čišćenja«. Osuđuju se, dakle, sva sredstva i metode u vođenju neprijateljstava koje izazivaju teške patnje civila. Deklaracija potvrđuje potrebu da se ojačaju, u saglasnosti sa međunarodnim pravom, veze solidarnosti koje moraju da ujedine čovečanstvo protiv tragedije rata i u svim naporima da se zaštite žrtve rata. U tom smislu se podržavaju miroljubive, bilateralne i multilateralne inicijative usmerene na slabljenje tenzija i sprečavanje izbijanja oružanih sukoba. Sve su to naponi kojima se nastoji potpuno poštovanje međunarodnog humanitarnog prava u slučaju rata, genocida i drugih ozbiljnih povreda tog prava.

Nuklearno naoružanje

U oblasti nuklearnog naoružanja i bezbednosti, postoje brojne konvencije kao što su: Konvencija o nuklearnoj bezbednosti (1994), Konvencija o fizičkoj zaštiti nuklearnog materijala (1979), Konvencija o ranom obaveštavanju o nuklearnim nesrećama (1986), Konvencija o pružanju pomoći u slučaju nuklearnih nesreća ili radiološke opasnosti (1986), zajednička Konvencija o bezbednosti rukovanja utrošenim gorivom i radioaktivnim otpacima (1997). Prema pomenutim konvencijama utvrđeni su ciljevi i definisanje u oblasti primene nuklearne bezbednosti, a to su: postizanje i održavanje visokog nivoa nuklearne bezbednosti širom celog sveta kroz jačanje nacionalnih mera i međunarodne saradnje, uključujući tamo gde je to moguće, i tehničku saradnju orijentisanu ka bezbednosti; uspostavljanje i održavanje efikasne odbrane u nuklearnim postrojenjima od potencijalnih radioloških opasnosti radi zaštite pojedinaca, društva i životne sredine od štetnih efekata jonizirajuće radijacije od tih postrojenja; sprečavanje incidenata sa radiološkim posledicama i ublažavanje onih posledica koje te posledice mogu da izazovu.

Suzbijanje terorizma

U oblasti suzbijanja terorizma i kažnjavanja ratnih zločina, postoje brojne konvencije među kojima su: Evropska konvencija o suzbijanju terorizma (1977), Međunarodna konvencija o sprečavanju terorističkih bombi (1988), Međunarodna konvencija protiv uzimanja talaca (1979), Konvencija o nezastarevanju ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti (1968), Međunarodna konvencija protiv regrutovanja, korišćenja i finansiranja i obuke plaćenika (1989), Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (1998); Principi međunarodne saradnje u otkrivanju, hapšenju, ekstradiciji i kažnjavanju lica odgovornih za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti (1973).

Prema pomenutoj evropskoj konvenciji o suzbijanju terorizma, prestupi koji su obuhvaćeni poljem primene ove konvencije, odnose se na suzbijanje nezakonitog zarobljavanja vazdušnih letilica; prestupi za suzbijanje nezakonitih radnjih uperenih protiv bezbednosti civilne avijacije; teški prestupi koji predstavljaju atak na život, telesni integri-

tet ili slobodu lica sa pravom na međunarodnu zaštitu, uključujući diplomatsko osoblje; prestupi koji obuhvataju otmicu, uzimanje talaca ili samovoljnog lišavanja slobode; prestupi koji obuhvataju upotrebu bombi, granata, raketa, automatskog vatrenog oružja i eksplozivnih pisama ili paketa, u meri u kojoj takvo korišćenje predstavlja opasnost za ljude.

Univerzitet za mir

Međunarodni sporazum o osnivanju Univerziteta za mir i Povelja univerziteta za mir (1980) predvideo je osnivanje Univerziteta za mir, koji će funkcionisati u skladu sa Poveljom univerziteta za mir koji ima status međunarodne visoko-školske ustanove za pitanja mira, koje se osniva u skladu s Međunarodnim sporazumom o osnivanju Univerziteta za mir. Univerzitet se osniva sa čvrstom namerom da se čovečanstvu stavi na raspolaganje međunarodna visokoškolska ustanova za pitanje mira u cilju jačanja duha razumevanja, tolerancije i miroljubive koegzistencije među svim ljudima, podsticanja saradnje među narodima i doprinosa smanjenju prepreka i ublažavanja pretnji miru i napretku u svetu u skladu s plemenitim težnjama proklamovanih u Povelji UN. U tom cilju Univerzitet će doprinositi velikom opštem zadatku obrazovanja o pitanju mira, putem nastave, istraživanja, postdiplomskim obrazovanjem i širenjem znanja od suštinskog značaja za potpun razvoj ljudske ličnosti i društva, interdisciplinarnim proučavanjem svih pitanja koja se odnose na mir. Univerzitet ima takav pravni status koji mu je neophodan da ispuni svoje ciljeve i zadatke i u svom radu uživa autonomnost i akademsku slobodu u skladu sa svojim duboko humanističkim ciljem i u okvirima Povelje UN i opšte Deklaracije o pravima čoveka.

Teorijska klasifikacija

Veliki broj ljudskih prava proklamovanih i kodifikovanih u brojnim međunarodnim dokumentima (deklaracije, povelje, konvencije, protokoli, završni dokumenti, preporuke i drugi opšti akti međunarodnog karaktera), počev od osnovnih prava na život i slobodu, pa preko zaštite čitavog mozaika ljudskih prava u različitim oblasti

ma (građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna sfera), sve do zaštite ljudskih prava u oblasti mira i bezbednosti i međunarodnih dokumenata od značaja za humanitarno pravo – postavlja i pitanje teorijske klasifikacije ljudskih prava u smislu odgovarajuće tipologije i grupisanja oko zajedničkih tačaka, a sve u smislu primene naučne metodologije u ovoj oblasti. Tako, u savremenoj teoriji ljudskih prava, činjeni su pokušaji da se ova prava klasiraju po različitim kriterijumima, počev od hronologije njihovog nastanka pa preko osobenosti njihovog nosioca, sve do pravno-dogmatske hijerarhije ovih prava. U tom smislu, u jednom delu teorije i praktične stručnosti rado se govori o »generacijama ljudskih prava«, tačnije, o »tri generacije ljudskih prava«. Prvu generaciju čine građanska i politička prava, drugu, ekonomska, socijalna i kulturna prava, i treću generaciju čine sva ostala prava koja nisu našla mesta u prve dve generacije, kao što su: pravo na razvoj, pravo na mir, pravo na zdravu okolinu, pravo na korišćenje rezultata zajedničkog nasleđa čovečanstva, pravo na komuniciranje, a zatim, pravo na samoopredeljenje, pravo na upravljanje nacionalnim resursima. Ova prava tzv. treće generacije, nazivaju se još i »prava naroda« ili »prava solidarnosti« ili se obeležavaju nekim drugim sličnim nazivom. Po mišljenju mnogih autora u ovoj »generacijskoj formuli« vlada princip hijerarhijskog kauzaliteta, po kome su prava prve generacije smeštena na vrhu piramide, ispod njih su prava druge, i najzad, prava treće generacije su u stanju podređenosti u odnosu na prve dve generacije.

Kritički pogled

Posle ovog kratkog pregleda poznate klasifikacije ljudskih prava na tri generacije, potrebno je zadržati se na njenoj opravdanosti. Pre svega, neobičan izraz »generacija prava«, i pored svoje figurativnosti i jezičke zvučnosti nije takav da unosi jasnoću u ovu vitalnu oblast prava savremenog čoveka. On je izraz egzegetskog, pa i kompjuterskog, ali ne i filozofskog pristupa ljudskim, odnosno, prirodnim pravima. Filozofski koncept prirodno-pravnog učenja u vidu njegove racionalne (umne) orijentacije koji čini temelj Univerzalne deklaracije o pravima čoveka (1948) iza koje stoji stoletna evolucija filozofskog uopštavanja prirodnih prava čoveka i njihova utvrđenost u brojnim

poveljama i opštim deklaracijama prošlosti, obavezuje savremenu teoriju o ljudskim pravima koja se gradi na kodifikaciji tih prava u opštim dokumentima UN da nas oslobodi automatizovane šeme tzv. tri generacije ljudskih prava. Bez obzira na izbor terminologije kojom se mogu obeležiti pojedine skupine ljudskih prava, bitno je istaći da pomenuta šema o »tri generacije ljudskih prava«, unosi hijerarhiju vrednosti po principu jačeg i slabijeg prava, tako da su izvesna od njih »niskostatusna« ili čak i »proklamativna«, često i sa dalekim utopijskim ciljevima.

Razume se, ovakvo stepenovanje ljudskih prava ne odgovara ni pravnom ni faktičkom stanju stvari. U nekim oblastima, ljudska prava se više i pravičnije ostvaruju u poređenju sa nekom drugom oblašću, koja, samo zbog toga, ne može biti kvalifikovana kao druga kategorija ljudskih prava. Ovo tim pre, što nam notorna činjenica pokazuje da se i ljudska prava prve generacije (tradicionalna, građanska i politička prava) često grubo krše i da se ne primenjuju u duhu odredbi Univerzalne deklaracije o pravima čoveka i dokumenata koji su proistekli iz njene pravne i filozofske sadržine. S druge strane, daleko je od istine da su prava tzv. druge generacije, ispod prava »prve« generacije, i to ne samo u konceptualnom smislu, već upravo i u smislu njihove primene ili neprimene. Ekonomska, socijalna i kulturna sfera čovekove ličnosti ne može biti razdvojena od njegove građanske i političke ličnosti. Dakle, celina prirodnog prava na svom horizontu ne poznaje generacijske podele prava, već utvrđuje sva prirodna prava čoveka kao univerzalna, nesamovoljna, stalna i apriorno umna i pravedna. Pitanje ostvarenja ovako koncipiranih prava je prvorazredno pitanje života ljudskih prava. Dakle, sva ljudska prava predstavljaju integritet svakog čoveka kao dela prirode i pitanje stepena ostvarenja tih prava (jače, slabije ostvarenje ili neostvarenje) ne može uticati na dekompoziciju rečenog integriteta putem bilo kakve egzegetske i pragmatске šeme o generacijskoj подели ljudskih prava.

Koncentrisana misao

Naučni i zakonodavni kontekst prirodnih prava moguće je meriti samo rezultatima vekovne filozofske misli u ovoj oblasti kao i rizinom zakonskih traktata i međunarodnih konvencija. Naći se na

tom polju i biti snabdeven samo brojiлом prirodnih prava, znači obavljati jedan tehnički posao koji, očigledno, nije u stanju da kazuistiku pretvori u opštost. Otuda, jedna koncentrisana misao o opsegu prirodnih prava mora biti izražena sintezom induktivnog znanja koje će biti u stanju da sva prirodna prava okupi oko stožernih tačaka koje imaju takvu gravitacionu moć da mogu različitosti prava da svedu na zajedničke imenitelje. Takvih stožernih tačaka ima šest i taj Heksagon prirodnog prava kao naučni i organizacioni opseg Kopaoničke škole prirodnog prava izgleda ovako: pravo na život, pravo na slobodu, pravo na imovinu, pravo na intelektualnu tvorevinu, pravo na pravdu i pravo na pravnu državu. Ovako imenovan Heksagon prirodnog prava, razume se, ne treba shvatiti kao savršeni zatvoren sistem klasifikacije prirodnih prava, jer takvog sistema jednostavno nema. Ipak, čini se da je on obuhvatan, pregledan i logičan. U njemu sve pojedine pravne discipline nalaze svoju posebnost ali i svoje izvorne opštosti.

3. PRIRODNO PRAVO U REALNOM ŽIVOTU

Široko zakonodavstvo

Savremeni međunarodni standardi izraženi u dokumentima Ujedinjenih nacija i drugim međunarodnim organizacijama, predstavljaju široko zakonodavstvo izgrađeno na inspiraciji legitimne pravde, što je znak više kulture prava. Ono drugo, koje predstavlja nasilje volje (ili samovolje jednih u odnosu na druge), pripada sferi niže kulture prava.

Kriterijum ove podele je neminovan: veće prisustvo legitimne pravde (komutativne i distributivne) shvaćene u smislu racionalne koncepcije prirodnog prava, čini da fenomen prava, kao samosvesna misaona priroda čovekova, postigne i ostvari formulu sredine za sva ljudska bića koja se rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima.

Naprotiv, kada se prirodna proporcija ove najveće ljudske vrednosti, nasilnim aktima samovoljne manjine ugrozi ili prekomerno poremeti tako da se nađe ispod granice društvene tolerancije (što se

može i empirijskim putem utvrditi), onda takvo pravo ne može poneći epitet više kulture.

Kao što se vidi, kada je u pitanju koncept i obuhvat ljudskih prava, tačnije, njihov legitimitet, onda su od strane UN i drugih međunarodnih organizacija učinjene takve kodifikacije ovih prava, kakvih do danas u istoriji nije bilo. To je čitav horizont prirodnih prava čoveka (građanska i politička, ekonomska, socijalna i kulturna prava, zaštita od rata i ratnih opasnosti), jedan pravnički svet koji u sebi nosi evoluciju pravne, filozofske, ekonomske i moralne civilizacije povezane zajedničkim razumom o neminovnošću univerzuma ljudskih prava.

Vizija svetskog prava

Množina tih prava čini kulturnu istovetnost svakog čoveka kao dela prirode. Taj integritet koji predstavlja praktičnu sintezu filozofije pravde i prava kao kulturne pojave, ne sme doživeti dekompoziciju, bez obzira na pitanje njegovog doslednog ostvarenja u raznim delovima naše planete.

U svakom slučaju putem implementacije i internacionalizacije ljudskih prava kodifikovanih u već pomenutim međunarodnim dokumentima, kultura prirodnog prava dobila je u svom obuhvatu toliko mesta da bi se moglo govoriti o začecima i elementima za jedno univerzalno, kosmopolitsko, svetsko pravo.

Ovo pravo ovako objedinjeno i u mnogim tačkama sjedinjeno, bez obzira na objektivne razlike koje postoje između tzv. velikih pravnih sistema, ulivalo je nadu i očekivanje da će osnovna prirodna prava čoveka biti jednom zauvek i ostvarena bez obzira na razlike koje među ljudima postoje po rođenju ili ubeđenju. Međutim, umesto ostvarenja takve vizije prava, nastupilo je vreme nesloge, nasilja, ratnih pohoda i terorizma, tako da je došlo do ogromne razlike između proklamovanih i ostvarenih ljudskih prava, što je danas sudbinsko pitanje naše civilizacije. Možda bi mogli reći, bar u jednom delu proklamovanih ljudskih prava, na sceni su pogažena obećanja naročito u sferi ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. Tako dolazimo do odlučujuće suprotnosti – visok stepen kulture prirodnog prava u izvoristu brojnih međunarodnih dokumenata i visok stepen nekulture u ostvarenju primenom antipravde nejednakog postupanja sa jednakim stvarima.

Uzroci neostvarenja

Uzroci ovakvog stanja su brojni i raznovrsni, zavisni od prostorno-vremenske stvarnosti, geografskog i ideološkog faktora, religijske i filozofske svesti, ekonomske mogućnosti i ekonomske konstitucije, jednom reči zavisni od stepena opšte kulture jedne zajednice.

Ipak, kada je reč o neostvarenju ljudskih prava sa stanovišta najšire opštosti, unutar i izvan pojedinih familija prava, čini se, da bi mnoštvo uzroka mogli svesti na sledeće: preterana politizacija ljudskih prava u praktičnoj primeni; ekstremno siromaštvo u mnogim zemljama sveta; postojanje velikog broja antipravnih država; zloupotreba ljudskih prava.

Politizacija i ideologizacija ljudskih prava najčešće dolazi iz nekog izvora metapravne moći – političke, finansijske, ekonomske, vojne. Na osnovu te moći samovoljno se uzurpira »pravo kontrole« stanja ljudskih prava u drugim delovima sveta, suverenim državama, i primenjuju tzv. dupli standardi. S druge strane, ekstremno siromaštvo u mnogim zemljama savremenog sveta objektivno sprečava mogućnost ostvarenja mnogih ljudskih prava, a posebno onih koja su utvrđena kao ekonomska, socijalna i kulturna prava. Prema jednom istraživanju skoro polovina svih stanovnika naše planete živi sa potrošnjom manjom od dva dolara dnevno, dok jedna milijarda ljudi živi danas u uslovima apsolutne bede koja odnosi ogroman broj ljudi i dece zbog nedostatka hrane i osnovnih higijenskih uslova života. Šta znači proklamacija da svako ima pravo na pravične i povoljne uslove rada i životnog standarda kada ogroman broj ljudi u određenim delovima naše planete umire od gladi i nedostatka elementarnih uslova za život. Pored toga, u značajnom delu sveta koji je daleko iznad ekstremnog siromaštva, ljudska prava su uglavnom prihvaćena i ratifikovana, ali se ona ne ostvaruju iz razloga što u tim zemljama nedostaje vladavina prava, već su na sceni nacionalne, klasne, rasne, verske i ideološke netrpeljivosti i to u tolikoj meri da nasilje postaje notorni društveni fakt. Postojećim uzrocima neostvarenja ljudskih prava treba dodati još jedan koga nazivamo zloupotrebom ljudskih prava koji se ponekad preduzima čak i od strane onih država koje mogu poneći epitet pravnih država. Naime, ovde je reč o tome da ponekad i ove države preduzimaju takve mere zaštite povređenih ljudskih prava na

taj način da njihova intervencija znači takođe gaženje proklamovanih ljudskih prava, što dovodi do ekvivalencije nasilja, automatizovane odmazde, osvete, često i krvne osvete. Tehnika je sledeća: jedna povreda ljudskih prava »leči« se drugom povredom tih prava, jedno ubistvo motiv je i »opravdanje« drugog ubistva, i tako u nedogled. Taj automatizam odmazde, koji je bio svojstven primitivnom pravu, čini primer zloupotrebe ljudskih prava, jer je takvo postupanje protivno cilju zbog koga su ona ustanovljena. U stvari, s pozivom na zaštitu ljudskih prava, postižu se neki drugi ciljevi, vojni, nacionalni, politički, ekonomski ili neki drugi. Uvek kada se u ostvarenju tih ili sličnih interesa, ljudske žrtve licemerno nazivaju »kolateralnom štetom« postoji zloupotreba ljudskih prava koja nosi višestruku pravnu i moralnu odgovornost, ako ne trenutnu, onda istorijsku svakako.

Samovolja trenutno jačih

Na taj način prirodna prava čoveka, kodifikovana u brojnim međunarodnim dokumentima, gube svoj identitet i atribut komutativne i distributivne pravde, pretvarajući se u svoju suprotnost, u volju i samovolju trenutno jačih, onih koji svojom naoružanom nepravdom sprovode nasilje umesto mira i međukulturne tolerancije. Na taj način ljudska prava gube obeležje univerzalnosti, pretvarajući se u instrumente samovolje jednih u odnosu na druge. Takvo stanje stvari i dalje nas drži u šemi zatvorene i dirigovane sudbine, što je prava suprotnost racionalnoj koncepciji prirodnog prava.

Sveopšta dužnost

Prema tome, dužnost je naša i individualna i opšta, i svekolika i sveta, da učestvujemo u procesu približavanja proklamovanih ljudskih prava njihovom ostvarenju. Ako to ne učinimo, postojeće kodifikacije ljudskih prava ostaće u istoriji zabeležene, ne samo kao iluzije i neostvarene želje, već i kao čin skupne odgovornosti pred budućim generacijama sveta.

Mogući izlazak

Pitanje kako izaći iz krize neostvarenja proklamovanih i usvojenih ljudskih prava, kako u tom pogledu dostići potreban stepen društvene tolerancije. Odgovor na postavljeno pitanje pretvorimo u sledeće pitanje – budućnost prirodnog prava. Razume se, pitanje nije samo pravno, ono se prostire na sve segmente društvenog organizma, od pojedinaca i svih oblika njegovih asocijacija do državno-pravnog porotka i međunarodne zajednice.

Kao prvi odgovor na postavljeno pitanje može se reći da određeni izvanpravni činioци bitno utiču na ostvarenje ljudskih prava, u prvom redu stepen opšte i profesionalne kulture, a zatim, stanje univerzalne svesti i savesti, javno mnjenje, medijska, naučna i stručna opservacija, politička zrelost i prosvećenost, moralna emancipacija, ekonomska inspiracija, ustaljena pravila ponašanja, tehnička obrazovanost. Drugim rečima, kulturni identitet jedne zajednice određuje i stepen primene ili neprimene kodifikovanih ljudskih prava. Atributi tog identiteta su: filozofija, nauka, religija, tradicija i ustaljena pravila ponašanja, moralna zasnovanost, jezik, ekonomska konstitucija, tehnička civilizacija, poverenje u zajedničke norme (pravna i moralna svest), socijalna kohezija, umetnost, obrazovanost i intelektualna kultura, zaštita života i zdravlja, ekološka etika, radne navike, porodična struktura, kultura mira, pravda i pravičnost, nezavisno sudstvo u kontekstu trodelne podele vlasti, pravna država i pravna sigurnost.

Sve ove determinante u jednom društvu imaju neki svoj stepen i standard, i upravo od visine tog standarda zavisi i visina ostvarenja ljudskih prava. Podizanjem tog standarda na viši stepen ljudskosti, pitanje ostvarenja ljudskih prava ulazi u područje zadovoljavajuće ili podnošljive društvene tolerancije. Razume se, to nije put »kratkog daha« već društveni proces koji se prostire na neodređeno vreme. Stoga, ovaj vid uticaja na primenu legaliteta u materiji ljudskih prava predstavlja siguran, ali ne i trenutani način rešenja pitanja.

Na istim ili sličnim društvenim koordinatama nalazi se i drugi način, bolje reći mogućnost, da se ugroženi legalitet ljudskih prava privede »poznatiju prava«, a to je ustrojstvo jednog društva na temeljima demokratske kulture.

Ostaje još jedan vid uticaja na ostvarenje legaliteta ljudskih prava, a to je reagovanje i insistiranje opšte javnosti da svi činioци prava, a posebno nezavisno sudstvo pravедno i efikasno primenjuju norme o ljudskim pravima koja proizilaze iz ratifikovanih konvencija i opšte-prihvaćenih međunarodnih standarda a koji su sastavni delovi unutrašnjeg pravnog poretka svake prosvеćene zajednice. Pri tome, legalitet u primeni ljudskih prava zahteva dubinu filozofije komutativne i distributivne pravde koja je još od antičkog vremena preživela sve ve-kove i koja se i danas javlja kao stožerna vrlina čoveka.

Humana budućnost

Pre nego što pokušamo da odgovorimo na pitanje budućnosti prirodnog prava prethodno recimo: samo nas prirodno pravo može izvesti na put humane budućnosti. Ono drugo pravo, zasnovano na nelegitimnoj volji ili samovolji onih koji sebe smatraju sveopštim vlasnicima, predvođeni dogmatskom netolerancijom, ucenom i nasiljem jednih u odnosu na druge, ono pravo koje se zasniva na naoružanoj nepravdi, posebno akumuliranoj hemijskoj energiji – takvo »pravo« preti kataklizmom opstanka, a u slučaju opstanka, donosi nam po-sthumanu budućnost.

Budućnost prirodnog prava

Na pitanje kakva je budućnost prirodnog prava odgovor bi se mogao kretati u tri pravca: prirodno pravo u filozofskom opusu budućnosti; prirodno pravo u budućem zborniku univerzalnih zakona kao matice ljudske savesti i vrline pravde; prirodno pravo u ostvarenoj ili neostvarenoj humanoј budućnosti.

Filozofski pravac

Poreklo i dosadašnja evolucija filozofske misli u oblasti prirodnog prava, počev od Aristotela i pre njega, pa sve do Kanta i posle njega, stoji kao spomenik ali i kao akumulirana inspiracija i neophod-

nost uopštavanja zajedničke umnosti u cilju konstitucije kulture mira i sveopšte socijalne pravde.

Prirodno pravo je deo opšte kulture – intelektualne, duhovne i materijalne, nadnacionalne i nadklasne, kulture svakog čoveka i svih ljudi zajedno, bez obzira na sve razlike koje postoje u fizičkim i umnim svojstvima ljudi, njihovim asocijacijama i širim zajednicama, sve do državnih subjektiviteta i njihovih saveza.

Ostvarenje prirodnog prava je izraz demokratske kulture koja pretpostavlja toleranciju kao akt duhovne slobode i moralne dispozicije, kao čin najvišeg stepena organizovanog razuma.

Filozofija prirodnog prava nadživela je sve vekove, da bi nam se danas, kao racionalna koncepcija, predstavila imenom ljudskih prava ili prava čoveka. Novija savremena filozofska, naučna i stručna dela upravo potvrđuju zaključak da racionalna koncepcija prirodnog prava danas doživljava svoju renesansu, ne samo u pravno-normativnom, već i u smislu širokog polja opšte intelektualne kulture. Nema razloga da tako ne bude i ubuduće.

Drugim rečima, vizija humane budućnosti ne može se zamisliti bez racionalnog sistema umnosti organizovanog od strane različitih činilaca jednog kulturnog identiteta, posebno njegove filozofske opštosti i naučno saznanje vrednosti.

I po tome, prirodno pravo u filozofskom opusu budućnosti, neće patiti od oskudice ostvarenja, kao što je to danas slučaj sa proklamacijama ljudskih prava. Jer, naći se pod svodom prirodnog prava, znači biti iznad prolaznosti pozitivnog prava, njegove voljnosti i proizvoljnosti, u svakom slučaju iznad svakog nasilja jednih u odnosu na druge.

I zato u preambuli filozofije prirodnog prava treba da stoje reči: pitanje istorijskog kraja prirodnog prava pitanje je njegovog početka.

Pravno-normativni izraz

S druge strane, kada je u pitanju budućnost pravno-normativnog izraza pozitivnog prava (uporedo sa razvojem filozofskog opusa), treba očekivati njegovu prolongaciju, širenje i prilagođavanje principu komutativne i distributivne pravde u svim sferama individualnog

i zajedničkog života, a posebno na području ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.

Budući stepen ostvarenja

Međutim, oba načina ispoljavanja prirodnog prava, i filozofski i pravno-normativni, stoje pred trećim odlučujućim pitanjem: hoće li budućnost doneti veći (ili daleko veći) stepen ostvarenja proklamovanih prirodnih prava čoveka u odnosu na stvarnost savremenog sveta, ili kako bi pesnik rekao – hoće li sloboda umeti da peva kao što su sužnji pevali o njoj.

Odluka

Odluka je u rukama svih činilaca koji čine opštu kulturu jedne zajednice. Ponovimo, to su:

- stanje svesti i savesti u pogledu pravde i pravičnosti kao konkretizovane pravde;

- tolerancija kao sposobnost i znak duhovnog punoletstva i visokog stepena razuma, kao ustanova demokratske kulture zasnovane na sveopštoj harmoniji u razlikama po rođenju ili bilo kom legitimnom ubeđenju (međukulturna tolerancija, politička, klasna, rasna i verska tolerancija, nacionalna, jezička, materijalna, svojinska i ugovorna, tolerancija u svim oblicima poštovanja dostojanstva čoveka i njegovih neprikosnovanih prava);

- opšte stanje razvoja nauke kao saznanjno-iskustvene discipline, religije kao nadiskustvenog učenja o najvišem biću i filozofije kao racionalnog sistema umnosti pogleda na svet i pitanja odnosa između mišljenja i bića, duha i materije;

- stanje moralne zasnovanosti, etičke kulture, tradicije i ustaljenih pravila ponašanja;

- ekonomska konstitucija u smislu izbora ekonomskog modela administrativne ili tržišne ekonomije i tržišnog poretka sa svim pojavnim oblicima takvog ustrojstva, a posebno svojine kao centralne ustanove društvenog i pravnog poretka;

– stanje političke zrelosti i prosvećenosti u smislu poštovanja i razvoja demokratskih institucija u sistemu vladavine prava i pravne države, a posebno principa trodelne podele vlasti i nezavisnosti suda i sudijske funkcije;

– pravna, ekonomska i socijalna sigurnost na osnovu koje se formira pravna i moralna svest i poverenje u zajedničke norme ponašanja;

– stanje opšte obrazovanosti, umetnosti i intelektualne kulture uopšte, a posebno u vidu kreacije intelektualnih tvorevina u oblasti autorskog i pronalazačkog prava;

– socijalna kohezija u smislu sistemske i socijalne integracije;

– zaštita životne sredine i stanje ekološke etike, tačnije, ekološke filozofije;

– zaštita zdravlja kao uslova života i kao prirodnog prava svakog čoveka na onu vrstu zaštitu koja odgovara njegovim potrebama;

– radne navike i radna etika u smislu poštovanja radnopravne i socijalne pravde;

– stanje porodice i porodične strukture kao osnovne ćelije društva;

– kultura mira kao osnovna odrednica jedne zajednice koja se suprotstavlja različitim agresijama koje ugrožavaju život na našoj planeti, kao što su: preteća opasnost od nuklearnog i drugog oružja za masovno uništavanje ljudi, genocid, organizovani terorizam;

– stanje javnog mnjenja posebno na području medijske, naučne i stručne opservacije;

– stupanj tehničko-tehnološke obrazovanosti;

– stupanj ostvarenih prirodnih prava i principa jednakog postupanja sa jednakim stvarima.

Organizovana umnost

Kao što se vidi, ako skup pomenutih determinanti čini kulturni identitet jedne zajednice od koga zavisi ostvarenje ili podnošljivo neostvarenje ili nepodnošljivo neostvarenje proklamovanih ljudskih prava – onda proizilazi zaključak da u svetskim okvirima ovo vitalno

pitanje međunarodne zajednice ne može biti rešeno u bliskoj budućnosti i taj proces se prostire na neodređeno vreme.

Na tom putu, samo organizovana umnost čovečanstva može otvoriti vrata humanoj budućnosti, a to znači potpunom ostvarenju ljudskih prava proklamovanih i kodifikovanih u čitavom mozaiku međunarodnih konvencija, povelja, deklaracija i drugim dokumentima, kao izrazu zajedničke savesti i pravde kao stožerne vrline.

Svetski poredak

Da li se humana budućnost danas ostvaruje putem tzv. globalizacije ili svetskog društva, svetskog poretka ili svetskog sistema.

Pre svega, recimo da globalizacija može biti saputnik ili posledica kulturnog identiteta i kulturnog srodstva, ona je, dakle, posledica a ne uzrok tog identiteta. Razume se da tu postoje veze i kohezije i athezije, i da se stvari ne mogu mehanički razdvajati. Ali ono što hoću da naglasim, to je, da ukoliko postojeća globalizacija bar u nekom značajnom stepenu donosi međunarodnu dehumanizovanu vlast, diskriminaciju bilo koje vrste na području dostojanstva ličnosti, ili, drugim rečima, ukoliko doslovno ne poštuje proklamovana i kodifikovana ljudska prava u svim oblastima života – onda takva pojava ne vodi u humanu budućnost koja ima za cilj ostvarenje ljudskog blagostanja i dostojanstva.

Tehnološke osnove

Zadržimo se još na ovoj aktuelnoj opštoj pojavi savremenog sveta. Najpre, istakao bih i neke tehnološke osnove ove pojave. Naime, opšta naučna misao u 20. veku sve do naših dana, doživela je veliku razdvojenost u dva pravca: jedan je tehničko-tehnološki pravac, a drugi, nazovimo ga socijalnim ili tačnije raskorak između stepena razvoja prirodnih i društvenih nauka. Tehnički um je doživeo mnogo veći progres od socijalnog uma što je, između ostalog, dovelo do sjaja i bede savremenog čoveka. Sjaj pripada tehničkom umu, ali samo onom koji služi na dobrobit čovečanstvu, a beda onom drugom, socijalnom, koji još nije u stanju da reši osnovna egzistencijalna pitanja –

prava na život i prava na slobodu svih ljudi kao jednakih bića prirode. Socijalna misao tu se još nalazi u nekom predvorju Platonove Akademije ili Aristotelovog vremena. Za sve ono što je tadašnje čovečanstvo okupiralo (ljubav, mržnja, altruizam, egoizam, pravda, nepravda, demokratija, tiranija, itd.) kao da su zastali pred tehničkim umom.

Ekspanzija komunikacija

Dakle, jedan od razloga savremene pojave globalizacije je i ogroman razvoj tehničke civilizacije. Zahvaljujući tom razvoju došlo je do ekspanzije modernih načina tehnologije gde je naročito značajna informatička ekspanzija, kao i ekspanzija različitih vrsta komunikacija. Tako, na primer, ako su u istom trenutku svi ljudi sveta u mreži istog ili sličnog medijskog događaja, onda su oni globalno vođeni na isti način, a mogu biti pretvoreni u žrtve manipulacije ovog ili onog finansijskog ili drugog centra moći.

Dobre i loše strane

U stvari razvoj tehničkog uma sa svojom praktičnom primenom donosi i dobre i loše strane sa stanovišta ljudskih prava. Tako, dobre strane ove pojave sigurno da se, između ostalog, mogu videti u sledećim područjima: sveopšta emancipacija kao antipod stege lokalizma i provincijalizma; informativna tehnologija koja opšta znanja čini dostupnim svim ljudima bez obzira gde se oni geografski nalaze; povezanost i komplementarnost društvenih ustanova, kao što su npr. univerzitetske ustanove; tako npr. Bolonjska deklaracija koja mora biti stavljena pod snažniju optiku univerzitetske tradicije filozofske Evrope, a ne kazuistike i pragmatike – jer brzo školovanje ne može biti isto što i brza hrana (fast food). Drugim rečima, ako ona donosi niži stepen obrazovanja u odnosu na evropsku tradiciju univerzitetskog obrazovanja, onda ona ne može i ne sme biti nikakav akt globalizacije; stvaranje i funkcionisanje nadnacionalnih tvorevina, naročito u domenu ekonomije, finansija i uopšte privrede u tržišnim odnosima; umnoženost raznih vrsta komunikacija – saobraćaj svih vrsta (kopneni, morski, vazdušni, rečni, kombinovani), a onda saobraćaj, telekomunikacija, poštanski, uslužni u raznim obla-

stima društvenog života; međukulturno prožimanje što je od osobite važnosti zbog postojanja velikog broja kulturnih posebnosti. Sve to zajedno čini epitet dobrog u kontekstu svetskog poretka koji bi trebalo da nas vodi u multikulturnu toleranciju, a ne u kulturnu centralizaciju i unipolarnu globalizaciju.

Dehumanizovana pojava

Sve ove prednosti tzv. planetarne ere koje dolaze kao prodor naučnih disciplina, mogu se shvatiti i kao dehumanizovana pojava u različitim domenima ljudskog bitisanja. Tako, mnogi savremeni filozofi (Fukujama) ceo ovaj tehnološki proces vide i kao našu posthumanu budućnost koja nosi moguće opasnosti bez osećaja brige o čovečnosti kao što su: biotehnologija u smislu bioterorizma, genetički inženjering, inkubatorsko stvaranje ljudi, surogat materinstva, informaciona i kompjuterska revolucija, pojava proizvedenih virusa.

Zaključak je, dakle, da ljudi koji trenutno uživaju blagodeti tehnike i ne znaju da su dehumanizovani, i što je još gore, ne bi ih ni bilo briga i da znaju. Kaže se da su ljudi u kontekstu ove pojave, u stvari, postali srećni robovi koje krasi ropska sreća.

Društvo zarobljenog stvaralaštva

S druge strane, mnogi književnici će ovu pojavu, sa stanovišta lepe književnosti, nazvati neprozirni oblak subkulture koji srećava egzaltaciju individualiteta kao motiv književnog stvaralaštva, i svodi ga na neke anonimne brojke, na bezlične ljude koji se slivaju u neki svetski mravinjak u kome postoje: radilice, trošilice, ratnici, policajci, predsednici multinacionalnih kompanija i uži vladajući krug odabranih svita. Zato, kazaće neki od njih, nastupio je kraj lepe književnosti – finis literature.

Ponovljeno pitanje

Ali, ostavimo ova razmišljanja možda za neku opštu temu budućih susreta Kopaoničke škole prirodnog prava, i vratimo se odgo-

voru na pitanje da li savremena globalizacija vodi ka huumanoj budućnosti.

Možda bi se moglo reći: globalizacija kao rezultat i epitet multikulture opštosti i međuzavisnosti, zasnovana na poštovanju prirodnih prava (ljudskih prava) kodifikovanih u međunarodnim aktima, pre svega, u okviru Ujedinjenih nacija – takva globalizacija sigurno da predstavlja put ka ostvarenju ovih prava.

Ali, globalizacija zasnovana na diskriminaciji ljudi i njihovih asocijacija, primenom dogmatske netolerancije i upotrebom i zloupotrebom trenutne ili trajnije pozicije moći bilo koje vrste – takva globalizacija je antihumana pojava. Ako savremena globalizacija ide pravcem diskriminacije, onda je to u prošlosti već viđeno i nažalost zapamćeno kao kataklizma prirodnog prava čoveka pred najezdom čulne nekulture. To bi onda bio znak duhovnog maloletstva čovečanstva koje tvrdoglavo neće da zna (a još manje da primeni) prirodna prava čoveka proklamovana i kodifikovana u savremenim dokumentima i standardima međunarodne zajednice.

Zadatak i odgovornost

Zakonska i nadzakonska dužnost globalizacije je, da nas oslobodi aveti masovne smrti i okova straha (upotreba oružja za masovno uništavanje ljudi, genocid, preteća ekološka katastrofa, ekspanzija svojinske nepravde, nove bolesti a posebno emitovane, terorizam), već da izgrađuje takve ustanove socijalne pravde koje će biti u stanju da u velikoj meri ostvare organizaciju društvene zajednice na principima Univerzalne deklaracije o pravima čoveka (1948) i brojnim opštim i regionalnim dokumentima zasnovanim na odredbama ove Deklaracije. Tada, to bi bio siguran znak i dokaz duhovnog punoletstva čovečanstva i put ka ostvarenju humane budućnosti.

Evropska familija

Kada je reč o evropskoj familiji prava posebno o integraciji kojoj teži oko pola milijarde ljudi, treba reći da i ona, u pogledu nekih značajnih pitanja, deli sudbinu celine.

Pored ovih opštih pojava, evropska familija prava danas se nalazi, pored evolucije njene pravne civilizacije koja traje više od 2000 godina, na nekoj vrsti početka, u stvari, početka integracije srodničkih prava pojedinih evropskih naroda ali tako da ta integracija ne bi trebalo da ugrozi kulturni diverzitet njenih naroda.

Reč je, dakle, o jednoj velikoj integraciji prava koja se nalazi u formiranju i koja se neće završiti prijemom svih evropskih naroda u Evropsku uniju, već naprotiv, ta integracija će tek tada dobiti puni legitimitet i biti sposobna da pređe u drugu fazu svoje egzistencije, a to znači fazu potpunije izgrađenih zajedničkih ustanova koji odgovaraju svim činiocima kulture evropskih naroda.

Teškoće

Međutim, na tom putu stoje brojne teškoće. Pomenimo neke:

– od samog početka, pa može se reći sve do danas, stalno se regeneriše pitanje cilja Evropske unije: da li je to integracija samo onih evropskih naroda koji imaju bitne sličnosti (zajednička istorija, kulturne vrednosti, iste geopolitičke, ekonomske i socijalne interese), ili je to ujedinjavanje različitih naroda koji su ratovali i koji treba da izgrade jednu internacionalnu superorganizaciju sposobnu da obezbedi unutrašnji mir;

– različitost zemalja članica UN donosi i probleme: porast nezaposlenosti, imigracije, nesigurnost, terorizam, ugrožavanje čovekove okoline;

– strah malih država da se stvara direktorijum velikih i da su male države u toj zajednici građani drugog reda;

– bitka za evropski budžet koja otkriva mnoga pitanja iz domena ekonomske i finansijske moći članica EU;

– veliko prisustvo anglosaksonskog prava, što samo po sebi ne mora biti loše, ako je to prisustvo rezultat naučne i životne potrebe. Ali ako je ono vođeno nekom izvanpravnim ambicijom i snagom akumulirane izvanpravne energije, onda to čini jednu penetraciju koja nije dovoljno naučno i stručno obrazložena i opravdana. Ona dovodi u pitanje ne samo pravne spomenike evropske pravne civilizacije, već i samu suštinu i formu prava koja se na ovom kontinentu ra-

zvija još od Zakona 12 tablica i Digesta, sve do evropskih modernih kodifikacija građanskog prava pre svih francuskog i nemačkog jezičkog područja;

- potrebno je uskladiti evropsku filozofiju opštosti pravnih kategorija sa pragmatikom i kazuistikom anglosaksonskog prava;

- u savremenoj evropskoj civilizaciji poremećen je odnos između materijalnih i duhovnih vrednosti u korist materijalnih. Filozofska Evropa nije zasnovana samo na motivu *imati* već i na motivu *biti*;

- tradiciji evropske civilizacije nije potreban čovek bezličnih osobina, kao ni totalitarni mentalitet koji ljude pretvara u srećne robove. U njenom filozofskom utemeljenju nalazi se čovek kao slobodno biće prirode;

- dosadašnja praksa u ekonomskom i pravnom upravljanju u okviru Evropske unije putem tzv. direktiva koje dolaze iz Briselske administracije, prete da se pretvore u emisiju činovničkog, naučno neproverenog, aparata koji je svojstven dirigovanim ekonomijama, a ne slobodnoj tržišnoj privredi, ekonomskoj i pravnoj demokratiji;

- razume se, da sve do potpune pravne regulative Evropske unije, kao što je najpre uvajanje Ustava, a zatim i donošenje Građanskog kodeksa i drugih kodifikovanih izvora prava, moraju postojati izvesne smernice kako bi se došlo do cilja integracije, ali te smernice ne mogu brojati desetine hiljada, i što je još važnije one moraju biti naučno proverene. Ovako te direktive često deluju kao instrumenti dirigovane ekonomije ili tzv. administrativne i planske privrede (administrativni operativni organ), što je sve već viđeno u prošlom veku u jednom značajnom delu Istočne Evrope.

Uopštavanje sile života

S obzirom na svoju filozofsku i pravnu civilizaciju ujedinjena Evropa i njena savremena vlast i uprava, nema ni zakonski ni nadzakonski mandat da prekida milenijumski kontinuitet života prava zasnovanog na filozofiji opštosti i evropskoj prepoznatljivosti.

Jer, na evropskom kontinentu ljubav ka znanju nije se nikada zaustavljala na kazuistici i prostoj empiriji, već na uopštavanju sile života i njegove svekolike različitosti, a to je bez sumnje viši stepen inte-

lektualne kulture. I zato, filozofskoj Evropi nije danas potreban nikakav učitelj jer ga je ona imala još u Antičkoj osnovnoj školi.

Naše pravo

Sada, poštovane kolege, na samom kraju ove uvodne reči, zadržaću se na našem pravu.

Pre svega, opšte stanje ljudskih prava u savremenom svetu, a posebno nesaglasnost između proklamovanih i ostvarenih ljudskih prava odražava se i na naše pravo koje deli sudbinu te opštosti. Međutim, kao deo celine, naše pravo ima i svoj lokalni problem, svoju krizu za koju važe posebna pravila.

Pripadnost

Naše pravo oduvek je pripadalo evropskoj porodici prava koja je zasnovana na rimskoj tradiciji i dalje razvijana u romanskoj i germanškoj koncepciji, sa izuzetkom turske vladavine o kojoj sada nećemo govoriti.

Dovoljno je podsetiti se velikih kodifikacija prava Srbije u 19. i prvoj polovini 20. veka, pa videti da je već tada bila izvršena snažna, kako bi danas rekli, harmonizacija posebno u oblasti privatnog prava, ali tu je i ustavno, krivično, pravo krivične i civilne procedure. Uzori te harmonizacije bili su u odgovarajućim kodifikacijama, austrijskog, nemačkog, francuskog, švajcarskog i italijanskog prava. To nije bio slučaj samo sa zakonodavnom harmonijom, već se i naša pravna nauka razvijala na izvorima francuskog i nemačkog jezičkog područja.

Da pomenem samo ime Živojina Perića, profesora Pravnog fakulteta u Beogradu s kraja 19. i u prvoj polovini 20. veka koji je svoju pravnu naobrazbu stekao na Sorboni i koji je u literaturi bio jedan od prvih idejnih tvoraca stvaranja jedne evropske savezne države organizovane na principima federalizma (šta je to nego današnja Evropska unija), ali je tada od strane velikih imena evropske pravničke kulture, bio priznat kao tvorac te ideje, ali mu je bio upućen prigovor da je takvo konstituisanje Evrope neostvarljivo, pa je njegov rad na tom polju bio označen kao idealizam gospodina Živojina Perića.

Realnost

Ali, vratimo se u realnost. Iz evropske pravne kulture bili smo izbačeni odmah po okončanju II svetskog rata uspostavom boljševičkog istočno-evropskog sistema kojim su srušene sve pravne i druge ustanove građanskog društva zasnovane na privatnoj svojini i tržišnoj privredi. Došlo je do abrogacije celokupnog pravnog sistema predratne države i ja neću o tome dalje govoriti jer su to opštepoznate stvari, ali još nedovoljno naučno ocenjene.

Hoću samo jednu stvar da podvučem. Tada formirana revolucionarna svest kao izvor prava ostaće da živi i u postkomunističkom periodu pa u izvesnom smislu tragovi te svesti primećuju se i danas, doduše u nekoj drugoj odeći, ali bitno je: pravo se gazi uvek kada to odgovara interesima odgovarajuće političke prolaznosti.

De lege lata

Najopštije rečeno, naše pozitivno pravo danas nije koherentno, ono nije stabilno, ono nema izgrađeni teorijsko-praktični koncept. Ta konstatacija ovde u našoj Školi istaknuta je više puta i analizirana je na svakom susretu Kopaoničke škole.

U tom kontekstu je i proces tzv. harmonizacije našeg prava sa pravom Evropske unije. Tu su postignuti značajni rezultati. Jedan broj zakona je prilagođen zahtevima te harmonizacije, a jedan broj i ne treba da se harmonizuje, ili ne bar u većoj meri, jer su u pitanju dobri zakoni koji u svemu odgovaraju evropskim standardima, kao što je npr. Zakon o obligacionim odnosima.

Putevi harmonizacije

Međutim, u izradi ovog harmonizovanog zakonodavstva često se javljaju i rešenja koja su tuđa, kako našem tako i evropskom pravu, tako da se postavlja pitanje da li mi harmonizujemo naše pravo sa pravom Evropske unije ili sa anglosaksonskim pravom. Taj uticaj dolazi iz vanevropske familije prava, a ne od strane stručnjaka evropsko-kontinentalnog prava (npr. da se u realizaciji založnog prava ignoriše

uloga suda, da se u procesnim zakonima drukčije postavi načelo materijalne istine i s tim u vezi svedok saradnik, ili dalje, još nedovoljno teorijski obrađen pojam kolateralne štete, itd.).

Stručna pomoć

Naprotiv, kada je u pitanju pomoć kolega iz evropske familije prava, a posebno nemačkih vladinih i nevladinih organizacija, Kopaonička škola izražava naučnu i stručnu zahvalnost jer se njihova pomoć zasniva na principu boljeg argumenta, a ne na snazi izvanpravne moći.

Direktive

Kada je u pitanju pomenuta harmonizacija potrebno je istaći jedno pitanje koje se često ispoljava kao problem. Naime, postavlja se pitanje da li treba direktive Evropske unije o različitim pitanjima, često tehničkim, unositi u kodifikacije prava npr. obligacionog prava, odnosno da li je u pitanju prosto prepisivanje ili je u pitanju prilagođavanje opšteg zakonodavstva tim smernicama da bi se omogućio lakši promet u domenu ekonomskih i trgovačkih odnosa na zajedničkom tržištu.

Smatram da direktive Evropske unije treba ugrađivati u odgovarajući deo zakonodavstva u smislu prilagođavanja, a ne u smislu prepisivanja naloga i naredbi.

Razlika između negdašnjih direktiva državno planske privrede i ove sadašnje tržišne – te razlike bi trebalo da budu toliko vidne da ih, konceptualno ne treba stavljati u bilo kakvu komparaciju, naročito po kriterijumu suštine stvari.

Međutim, u praktičnom životu primena direktiva se smatra dogmom, tako da one praktično znače isto ono čime se služila naredbo-davna, dakle, komandna ekonomija.

Sve ovo stvara utisak o nekom nedodirljivom centru moći koji snagom svoga imperijuma i idolopoklonstva, pa i svoje narcisoidnosti, se udaljava od proklamovane slobode, privredne utakmice i konkurencije, što je osobenost tržišne privrede.

Vladavina pravne nesigurnosti

Nestabilnost našeg prava vidljiva je na svakom koraku. Pre svega, ona se ogleda u promenljivosti i nestabilnosti pojedinih zakonskih rešenja. Ono što je danas važeća pravna norma već sutra nije. Tu su i pojave retroaktivne primene zakona. Ta pojava se može nazvati dnevnom pravnom nesigurnošću, ali tu je i ona trajna nesigurnost gde neke ustanove koje bi po svojoj prirodi trebalo da prežive deset ili više godina, kod nas one umiru već u svom detinjstvu.

Pravna nesigurnost je još veća u sferi primene zakona: neobjektivna primena ili neprimenjena zakona. Posebno, pravna nesigurnost je svojstvena postupku izvršenja pravosnažnih i izvršnih odluka sudske i upravne vlasti. Izvršenje sudskih odluka često potpuno obezvređuje ranije vođeni sudski postupak, parnični ili krivični. Jednom rečju, vladavina pravne nesigurnosti se u našem pravu može označiti kao nejednako postupanje u jednakim slučajevima.

Kriza državnosti

Opšta pravna nesigurnost u suštini ima za izvor krizu naše državnosti i ustavnosti od polovine 19. veka pa sve do danas. U našoj ustavnoj praksi za poslednjih 170 godina, doneli smo 14 ustava, odnosno sa ovim nedavno usvojenim, 15 ustava, što govori o krizi našeg identiteta, pa u vezi sa tim i integriteta.

Sve to govori da u našem društvenom biću ima nečeg istorijski nedovršenog a što bi trebalo da čini osnovu stabilnog ustavnog uređenja. Razume se da su tu faktori brojni i na njima se neću zadržavati. Ali, očigledno je da osnovna pitanja ustavne stabilnosti nisu rešena, počev od državnih, pa preko građanskih i političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih, sve do izgrađenog koncepta filozofije razvoja našeg pravnog poretka i filozofije odgovornosti u tom poretku.

Nikako da se oslobodimo revolucionarne svesti kao izvora prava, nikako da savladamo dogmatsku netoleranciju, nikako da shvatimo pravo kao umetnost o dobrom i pravičnom, a ne kao volju ili samovolju vladajuće klase odnosno prolaznih političkih partija koje

često zaborave da čine samo deo celine i da upravo toj celini i njenim interesima imaju da služe.

Sve dok to ne učinimo bićemo i dalje u krizi našeg opšteg identiteta, bez obzira na lepe ustavne formulacije bićemo i dalje prepušteni drugima, silama svetske ili regionalne moći. Nastojmo, dakle, da našu čulnu kulturu prevladamo u korist kulture umnosti. Na tom putu mora se istrajati u više generacija ako hoćemo da konstituišemo svoj identitet i svoje pravo na razliku u mozaiku kulturnog diverziteta sadašnjeg sveta.

Jedinstvo svih činilaca

Kada je u pitanju naše nestabilno pravo krizu ćemo premostiti samo istrajnom snagom jedinstva svih činilaca prava, posebno slogom političko-partijskog pluralizma, uvek kada su u pitanju opšti interesi i opšte dobro. Oni moraju uživati aktivni imunitet koji ne sme biti narušen trenutnim interesom bilo koje političke stranke. Pluralizam političkih stranaka jeste odlika demokratske kulture i ona donosi emanaciju slobode ličnosti i svih oblika njene društvenosti. Ali, ta sloboda mora biti samosvesna i ciljno vođena u smislu zaštite javnog dobra, opštih interesa – nacionalnih, ekonomskih, političkih, evropskih i svetskih.

Sadašnja politička scena nije postigla te vitalne ciljeve naše zajednice, što se odražava i na krizu našeg prava i pravnog sistema.

Prevladavanje krize

Izlazak iz potojeće krize prava pretpostavlja sledeće: napuštanje revolucionarne svesti kao izvora prava i napuštanje dogmatske netolerancije, a to, između ostalog znači osloboditi se navike, svesti i nameće da se zakon gazi uvek kada to odgovara trenutnoj volji ili interesu bilo koga; koncept našeg prava mora biti duboko ukorenjen u filozofiji pravde ispoljene u svim kodifikacijama ljudskih prava u okviru Ujedinjenih nacija i Evropske unije. To ne može biti samo trenutna politička kampanja već koncept prava koji zahteva trajno opredelje-

nje filozofije pravde; poznavanje i primena ratifikovanih konvencija i opšteusvojenih pravila međunarodnog prava i međunarodnih standarda. One nas uvode na široku scenu univerzuma prava; dosledno poštovanje principa trodelne podele vlasti u kojoj je sudska vlast nezavisna u odnosu na druge dve vlasti predviđene ustavnim i drugim pravnim aktima; trodelna podela vlasti kao ustavna kategorija ne bi smela da se u praksi pretvori u princip jedinstva vlasti, gde naročito upravna vlast prisvaja imperijum vladavine nad sudskom vlašću; s tim u vezi je i pitanje sudijske nezavisnosti, i to pitanje ovde na Kopaoničkoj školi je bilo detaljno razmatrano i Škola je, pored ostalog, svojevremeno formulisala i dvanaest tačaka sudijske nezavisnosti.

Vladavina humanizma

I na samom kraju, svedimo sva pitanja na jedno: da li nam je pravo uopšte potrebno da ostvarimo humanu budućnost.

Sa osećanjem pune naučne odgovornosti, smatram da savremeni svet ne može ostvariti vladavinu humanizma bez prava, i to prava kao nauke o dobrom i pravičnom i prava kao delotvorne prakse tako uspostavljene nauke.

S druge strane, od prava se ne može isuviše mnogo očekivati, bar ne u tom smislu, da je ono jedini činilac na putu humane budućnosti. Na tom putu, pravo može imati ulogu jednog od učesnika zajedno sa svim drugim elementima kulturnog identiteta i socijalnog kapitala određene zajednice, ali istovremeno ono ima ulogu koncentracije i akumulirane inspiracije pravde, kao stožerne vrline čoveka u svim epohama.

Sasvim konkretno i zbirno: humana budućnost zavisi od ostvarenja proklamovanih i kodifikovanih ljudskih prava u brojnim dokumentima Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija u oblasti građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.

Jer, svaka filozofija koja ima za cilj ostvarenje ljudskog dostojanstva i blagostanja, može poneti epitet humanizma kao brige o čovečnosti. Filozofija pravde izražena pomenutim dokumentima čini to i obuhvatno i legitimno.

Prema tome, pravedno pravo u kontekstu svih činilaca potrebnog kulturnog standarda i kulturnog srodstva svih ljudi (o čemu je bilo reči u ovom uvodnom izlaganju), može nam približiti viziju humane budućnosti i savremenu utopiju pretvoriti u stvarnost.

Kulturni čin

A dotle, do naše iduće jubilarne dvadesete godine, i svake dalje godine, neka raste naš zajednički kulturni čin, izražen i ugrađen u temelje ovog naučnog i filozofskog zdanja na čijem prirodnom svodu čitamo reči – *Universitas iuris naturalis Copaonici*.

